

Marieke de Visser
Eline Luyten
Tessa Termorshuizen
Anja van den Broek

Inventarisatieonderzoek onderwijstijd voortgezet onderwijs

Inventarisatieonderzoek onderwijstijd voortgezet onderwijs
Marieke de Visser, Eline Luyten, Tessa Termorshuizen en Anja van den Broek
2024

© 2024 ResearchNed Nijmegen in opdracht van Ministerie van OCW

Alle rechten voorbehouden. Het is niet geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in publicaties zonder nauwkeurige bronvermelding. ResearchNed werkt conform de kwaliteitsnormen NEN-EN-ISO 9001:2015 voor kwaliteitsmanagementsystemen, NEN-ISO 20252:2019 voor markt-, opinie- en maatschappelijk onderzoek en NEN-ISO 27001:2017 voor informatiebeveiliging

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	1
1 Inleiding	4
1.1 Wetswijziging in verband met onderwijskwaliteit, onderwijstijd en vakanties	4
1.2 Modernisering en vereenvoudiging van de normen voor onderwijstijd het voortgezet onderwijs	5
1.3 Onderwijstijd en lerarenbeleid	7
2 Aanpak van het onderzoek	9
2.1 Inventarisatiefase	9
2.2 Verdiepingsfase	11
3 Uitkomsten	12
3.1 Onderzoeksvraag 1: Wat doen scholen momenteel in de praktijk met de beschikbare ruimte binnen de wettelijke kaders van onderwijstijd?	12
3.2 Onderzoeksvraag 2: Lopen scholen die de beschikbare ruimte actief benutten of willen benutten tegen obstakels aan? En zo ja, welke?	20
3.3 Onderzoeksvraag 3: Welke situatie(s) vinden scholen wenselijk vanuit a) een betere kwaliteit van onderwijs, b) een aantrekkelijk beroep en c) het verhogen van leerprestaties/motivatie? En welke stappen kunnen zij zetten om daar te komen?	25
3.4 Onderzoeksvraag 4: Hoe tevreden zijn de belanghebbende partijen in de school?	28
4 Conclusies	32
4.1 Invullingen in de praktijk	32
4.2 Obstakels en adviezen	33
4.3 Onderwijskwaliteit, aantrekkelijkheid van het beroep, leerprestaties en motivatie, implementatie	34
4.4 Tevredenheid	34
5 Casusrapportages	35
5.1 School 1	35
5.2 School 2	39
5.3 School 3	43
5.4 School 4	46
5.5 School 5	49
5.6 School 6	52

Managementsamenvatting

Aanleiding en onderzoeksvragen

In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft ResearchNed een inventarisatieonderzoek uitgevoerd naar de invulling van onderwijstijd (tijd waarin leerlingen onderwijs volgen) in het voortgezet onderwijs. Al vanaf de invoering van de basisvorming in 1993 is er discussie rondom de hoeveelheid onderwijstijd die nodig is voor kwalitatief goed voortgezet onderwijs. In 2015 zijn er wetwijzigingen doorgevoerd die meer vrijheid geven aan scholen om hun eigen keuzes te maken. In plaats van een urennorm per jaar is er een urennorm per opleidingsprogramma (praktijkonderwijs uitgezonderd) en in plaats van onderwijstijd voor iedere leerling is er onderwijstijd voor programma's vastgesteld met meer ruimte voor doorlopende leerlijnen en maatwerk en meer organisatorische flexibiliteit, haalbaarheid en werkdrukverlichting. In het licht van oplopende lerarentekorten wordt in 2022 het onderwerp onderwijstijd opnieuw expliciet geagendeerd in de Kamerbrief over de lerarenstrategie. Vervolgens beschrijft het 'Werkplan op hoofdlijnen: Samen voor het beste onderwijs', dat in 2022 is opgesteld samen met AOb, CNV, FNV, VO-raad, PVVVO, AVS, FvOv, VH en UNL een aantal concrete acties die ondernomen zullen worden op, onder andere, het gebied van onderwijstijd. In het genoemde werkplan is ook aangekondigd dat er een *inventarisatie* zal komen van de wijzen waarop de ruimte in de onderwijstijd *in de huidige praktijk* wordt ingevuld. Het onderzoek dat we in deze rapportage beschrijven, is daarvan de uitwerking. Het gaat dus om een inventarisatie, niet om een evaluatie of beoordeling van de huidige praktijk.

Dit onderzoek kent vier hoofdvragen:

1. Wat doen scholen momenteel in de praktijk met de beschikbare ruimte binnen de wettelijke kaders van onderwijstijd?
2. Lopen scholen die de beschikbare ruimte actief benutten of willen benutten tegen obstakels aan? En zo ja, welke?
3. Welke situatie(s) vinden scholen wenselijk vanuit a) een betere kwaliteit van onderwijs, b) een aantrekkelijk beroep en c) het verhogen van leerprestaties/motivatie? En welke stappen kunnen zij zetten om daar te komen?
4. Hoe tevreden zijn de belanghebbende partijen in de school?

Aanpak

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, hebben we een aanpak in drie fasen gehanteerd. In een oriënterende fase is een beknopte deskresearch uitgevoerd en aantal gesprekken gevoerd met scholen, LAKS en de VO-raad ter voorbereiding op de volgende onderzoeksfasen. Daarna volgde een grootschalige inventarisatie middels een Mass Qualitative aanpak. In deze inventarisatie zijn de schoolleiders van alle vestigingen in Nederland uitgenodigd om middels een online instrument kwalitatief en kwantitatief te delen hoe de onderwijstijd wordt ingevuld, welke obstakels en belemmeringen ze hierbij ervaren, wat hiervan de resultaten zijn voor de onderwijskwaliteit, leerprestaties/motivatie en aantrekkelijkheid van het lerarenberoep én in hoeverre de schoolleiding en andere betrokkenen (docenten, ouders, leerlingen) tevreden zijn met deze invulling. De netto respons op deze inventarisatie was 43 procent, waardoor we een breed en robuust beeld hebben verkregen van de huidige situatie op de scholen rondom de invulling van onderwijstijd. Vervolgens hebben we in de verdiepingsfase van het onderzoek gesproken met betrokkenen (docenten, roostermakers, ouders, leerlingen en schoolleiding) door casestudies uit te voeren bij zes geselecteerde scholen.

Uitkomsten

Invulling van onderwijstijd in de praktijk

Er is sprake van variatie in de invullingen van onderwijstijd in de praktijk. We zien tegelijkertijd dat er veelal voor een vergelijkbaar soort invullingen wordt gekozen. Er zijn in totaal 749 voorbeelden van veranderde invulling van onderwijstijd aangeleverd door de schoolleiders. In deze inventarisatie is geen beoordeling uitgevoerd of de door scholen genoemde voorbeelden (en citaten) in de praktijk aan de criteria voor onderwijstijd voldoen. Het is van belang dat scholen die de genoemde activiteiten als onderwijstijd willen inplannen, zorgen dat voldaan wordt aan de criteria voor onderwijstijd. De meest voorkomende typering van invulling van onderwijstijd, die schoolleiders zelf aan hun voorbeelden hebben toegekend, anders dan reguliere lessen is 'differentiatie tussen leerlingen'. We zien over het geheel van aangeleverde voorbeelden dat de invulling van onderwijstijd veelal te maken heeft met:

- Flexibele inrichting van het rooster
- Keuzelessen/-modules/flexuren
- Maatwerk/extra begeleidingsuren
- Stages/bedrijfsbezoeken (LOB)
- (Extracurriculaire) activiteiten
- Vakoverstijgende projecten

In de casestudies hebben we kunnen doorvragen op de overwegingen die scholen hebben om op deze manieren gebruik maken van de beschikbare ruimte binnen de onderwijstijd. Zij geven aan dat hun keuzes voortkomen uit de schoolvisie. Onderdeel van deze visie is veelal eigenaarschap voor leerlingen en docenten, wat meer keuzevrijheid en een hogere mate van eigen verantwoordelijkheid vraagt. De scholen zoeken hierin naar een balans tussen deze waarden en de focus op het behalen van meetbare leerresultaten. Naast de onderwijkskundige visie worden in de casestudies ook andere redenen voor hervormingen in de invulling van onderwijstijd genoemd. Het gaat bijvoorbeeld om een noodzaak om te bezuinigen (middels minder vaste lessen), maatschappelijke drijfveren (mixen van leerlingen van onderwijssoorten als weerspiegeling van de maatschappij) of het profileren naar buiten als school.

Obstakels en adviezen

Bij het gebruik maken van de wettelijke ruimte die er is voor de invulling van onderwijstijd, rapporteren scholen desgevraagd ook obstakels en belemmeringen. Het lerarentekort is een probleem voor het verzorgen van voldoende onderwijstijd en leidt ook tot een gebrek aan tijd en ruimte voor het realiseren van nieuwe plannen. Specifiek voor flexonderwijs zien we in dit onderzoek wel dat dit minder vakspecifieke docenten vraagt, waardoor er weliswaar evenveel mensen nodig zijn, maar docenten elkaar flexibeler kunnen afwisselen of voor elkaar in kunnen vallen. Een ander obstakel is een gebrek aan draagvlak; dit kan bij alle stakeholders binnen de school voorkomen. Een nieuw onderwijsmodel kan huidige docenten afstoten, anderzijds kunnen er ook juist nieuwe medewerkers op afkomen. Wat betreft de leerlingen, is het lastig om de juiste balans te bepalen tussen verplichting, motivatie en eigen verantwoordelijkheid. Deze zal voor elke school met de eigen specifieke leerlingpopulatie en de individuele variatie daarin verschillen.

Het borgen van de kwaliteit blijkt soms een uitdaging vanwege de veelheid aan mogelijkheden waaruit een keuze moet worden gemaakt die zo goed mogelijk aansluit bij wat de leerlingen nodig hebben. Daarbij moet ook weer de balans worden gezocht tussen kennisoverdracht en een motiverend curriculum. Bovendien zit hierin een spanningsveld in differentiatiemogelijkheden tussen leerlingen benutten enerzijds, en een compact rooster handhaven anderzijds. Sommige betrokkenen ervaren de bestaande eisen aan het landelijke examen, de kerndoelen, het curriculum en de criteria die de Inspectie hanteert als beperkend voor de ruimte die ze voelen bij de invulling van onderwijstijd en daarmee de onderwijskwaliteit die ze kunnen bieden.

De adviezen die respondenten in de vragenlijst en in de casestudies geven aan andere scholen gaan over inhoudelijke invulling van onderwijstijd, maar bovenal over het gelopen proces en de lessen die daaruit zijn geleerd. Ze adviseren elkaar om veranderbeslissingen vanuit de onderwijsvisie te maken, niet vanuit organisatorische of administratieve overwegingen. Om het draagvlak te bevorderen van alle betrokkenen (docenten, leerlingen, ouders en externe samenwerkingspartners) is het van belang om alle partijen goed te informeren en (voor wie dat relevant is) mee te laten beslissen. Dit draagt bij aan een gevoel van gezamenlijke verantwoordelijkheid. Voor de daadwerkelijke invulling van de onderwijstijd adviseren scholen elkaar om leerlingen keuzemogelijkheden te bieden, maar om ze daarin niet té vrij te laten, om maatschappelijke relevantie in opdrachten buiten de school te zoeken, om in creatieve oplossingen en mogelijkheden te denken en om alle onderwijsactiviteiten die aan de wettelijke criteria voldoen ook echt als onderwijstijd in te roosteren. Tot slot wordt geadviseerd om resultaten te monitoren en het proces te evalueren om aan de hand daarvan te kunnen doorontwikkelen.

Onderwijskwaliteit, aantrekkelijkheid van het beroep, leerprestaties en motivatie, implementatie

In de casestudies komt ruimte voor maatwerk naar voren als belangrijke factor voor zowel onderwijskwaliteit, aantrekkelijkheid van het beroep van leraar als de leerprestaties en motivatie. Ruimte om te zorgen dat leerlingen, met passende begeleiding, hun eigen keuzes kunnen maken binnen het programma en dat de school de inhoud en wijze van het leren kan laten aansluiten op de eigen visie (bijvoorbeeld buitenschools leren in diverse vormen). En ook ruimte om docenten te kunnen laten werken in een rol die bij ze past en daarin te variëren. Op dat laatste punt kan het wringen; docenten zijn in een deel van de gevallen niet tevreden over 'de match' tussen de ideeën op papier en wat zij daadwerkelijk in de praktijk kunnen realiseren. Werkdruk speelt daarbij een rol, ook wordt genoemd dat meer ondersteuning, coaching en tijd om toe te groeien naar een veranderende rol wenselijk is.

In de implementatie van vernieuwingen zoeken scholen naar de balans tussen zaken gezamenlijk vantevoren uitdenken en bespreken en tempo maken. Voldoende communicatie en afspraken vooraf worden als belangrijke factor genoemd, 'gewoon' beginnen en goed evalueren en bijsturen onderweg ook. De mening over hoe deze balans er uit moet zien, lijkt te verschillen tussen een deel van de docenten en schoolleiders. Met betrekking tot de stappen om 'van A naar B' komt ook een gezamenlijk vormgegeven proces naar voren, met zorgvuldige communicatie tussen alle betrokkenen. Tot slot horen we in veel van de casestudies terug dat het daadwerkelijk in het rooster opnemen van alle aangeboden leeractiviteiten die kwalificeren als onderwijstijd een belangrijke stap is. Dat maakt inzichtelijk hoeveel (en welk) aanbod er is en doet recht aan de variatie aan leeractiviteiten die allemaal hun rol hebben in het leren van leerlingen en het realiseren van voldoende onderwijstijd.

Tevredenheid

Een goede, zinvolle invulling en implementatie die praktisch uitvoerbaar is en door leerlingen en docenten als meerwaarde wordt gezien, is geen eenvoudige klus. Uit dit onderzoek blijkt niet een specifieke invulling van onderwijstijd die duidelijk leidt tot tevredenheid of ontevredenheid bij stakeholders. Bij de verschillende invullingen die er zijn worden zowel tevredenheid als ontevredenheid gerapporteerd in de online inventarisatie onder schoolleiders en door de stakeholders in de casestudies. Een invulling die past bij de visie en de betrokkenen en die in een gezamenlijk proces is vormgegeven, lijkt het credo. Het kunnen geven en serieus nemen van feedback en evaluatie en bijsturing zodat ontwikkeling een doorlopend proces is, is daar een belangrijk onderdeel van.

1 Inleiding

In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft ResearchNed een inventarisatieonderzoek uitgevoerd naar de invulling van onderwijstijd in het voortgezet onderwijs.

De doelen van dit inventarisatieonderzoek zijn als volgt:

- Inventariseren wat scholen nu al in de praktijk doen met de ruimte binnen de wettelijke kaders van onderwijstijd, door gericht goede voorbeelden uit het veld op te halen;
- Inventariseren waar scholen – die de beschikbare ruimte actief benutten of willen benutten – tegenaan lopen en in het geval dat er obstakels in de wet aanwezig zijn, welke obstakels dat dan concreet zijn;
- Inventariseren welke situatie(s) scholen wenselijk vinden vanuit een betere kwaliteit van onderwijs, een aantrekkelijk beroep en het verhogen van de leerprestaties/motivatie, en welke stappen zij kunnen zetten om daar te komen (niet alleen het schetsen van ideaalbeelden, maar ook het beschrijven van de daarvoor benodigde transitie/verandering in de praktijk: hoe kunnen scholen ‘van a naar b’ komen?).

In deze rapportage beschrijven we achtereenvolgens de context en aanleiding, de aanpak en de uitkomsten van de inventarisatie.

1.1 Wetswijziging in verband met onderwijskwaliteit, onderwijstijd en vakanties

Al vanaf de invoering van de basisvorming in 1993 is er discussie rondom de hoeveelheid onderwijstijd die nodig is voor kwalitatief goed voortgezet onderwijs. Sinds die tijd zijn er veel aanpassingen doorgevoerd in de normen voor onderwijstijd. In 2006 is de begeleide onderwijstijd vastgesteld op een urennorm van 1.040 uur in de onderbouw van het voortgezet onderwijs, op 1.000 uren in de bovenbouw en op 700 uren in het examenjaar (Stb. 2006, 281). Het invoeren van deze urennorm was een reactie op de trend dat er steeds minder onderwijs zou worden verzorgd (onder andere veroorzaakt door veel lesuitval en lange onderwijsvrije periodes). De Inspectie zag in die periode toe op de handhaving van deze normen en publiceerde jaarlijks haar bevindingen, constaterende dat niet alle scholen voldeden aan deze norm.¹

In april 2008 werd aangekondigd dat een commissie onder leiding van Cornielje zich ging buigen over ‘de huidige normnaleving, factoren die normnaleving bevorderen of juist belemmeren en eventueel gewenste maatregelen’ (kst-31289-35). Deze commissie kwam tot drie hoofdconclusies [citaat]:²

- Het is de verantwoordelijkheid van de school om leerlingen een inspirerend en uitdagend onderwijsprogramma aan te bieden. De school legt primair verantwoording af aan ouders en leerlingen over de realisatie én de kwaliteit van de onderwijstijd.*
- Er moet een wettelijke norm zijn. De definitie van de norm voor onderwijstijd moet worden aangepast. De norm moet worden vastgesteld op 1000 klokuren.*
- In het belang van een evenwichtig jaarritme voor leerlingen, en daarmee ook voor leraren, bepleit de Commissie de zomervakantie van zeven weken naar zes weken terug te brengen en daarmee gelijk te maken aan die van het primair onderwijs. De zevende week wordt omgezet in vijf roostervrije dagen voor leerlingen, die scholen in overleg met de medezeggenschapsraad gedurende het schooljaar naar eigen inzicht mogen programmeren. De Commissie acht het wenselijk dat leraren op deze roostervrije dagen beschikbaar zijn. Hierdoor kan de werkdruk beter over het schooljaar gespreid worden en wordt de voorziene uitval gereduceerd.*

Op basis van de aanbevelingen van de commissie Cornielje, was ook het voornemen om voor de onderbouw de norm terug te brengen naar 1.000 uur. Toen bij de behandeling van de wet op de valreep door de Tweede Kamer de norm toch weer werd teruggebracht naar 1.040 uur (kst-32640-28), leidde dat begin 2012

1 Zie bijv. Inspectie van het Onderwijs (maart 2011). Onderwijstijd in het voortgezet onderwijs. Resultaten van het inspectieonderzoek in het schooljaar 2009/2010.

2 Commissie Onderwijstijd (2008). De waarde van een norm. Advies van de Commissie Onderwijstijd.

tot hevig protest vanuit de scholen en leerlingen.³ De hoogte van de norm en het strikte jaarlijkse inspectietoezicht leidden, naar de mening van het onderwijsveld, tot onwenselijke praktijken en waren in strijd met de bevindingen van de Commissie Cornielje. Met de Wet van 28 juni 2012 tot wijziging van onder meer de Wet op het voortgezet onderwijs in verband met onderwijskwaliteit, onderwijstijd en vakanties (Stb. 2012, 339) die is ingevoerd op 1 augustus 2013 (en mede gebaseerd op aanbevelingen van de Commissie Cornielje) zijn dan ook nadere wettelijke kaders vastgelegd voor onderwijstijd in het voortgezet onderwijs.

Centraal in deze wet staan de volgende elementen: *‘De kerntaak van scholen is het verzorgen van goed onderwijs. Daarvoor zijn voldoende contacturen, zinvolle invulling van de onderwijstijd, goede roosters en het bieden van een goed alternatief bij lesuitval essentieel. De kernbegrippen van dit wetsvoorstel zijn kwaliteit, kwantiteit (of omvang, de hoogte van de norm) en betrokkenheid (horizontale dialoog). Leerlingen (en hun ouders) hebben recht op voldoende onderwijs van goede kwaliteit, en ten behoeve hiervan is het wenselijk dat zij worden betrokken bij de vormgeving en planning van het onderwijsprogramma.’*

De wet bepaalt dat in alle schoolsoorten (in de bovenbouw en de onderbouw) de norm wordt gesteld op 1.000 (klok)uren in alle leerjaren, met uitzondering van het laatste leerjaar, het examenjaar (dat blijft 700 uren). Uitzondering is het praktijkonderwijs (1.000 uren in alle jaren). Er moet door het bevoegd gezag een in schooltijd verzorgd programma worden vastgesteld met voldoende geprogrammeerde en gerealiseerde uren. Deze uren moeten door het bevoegd gezag worden geregistreerd. Inhoudelijk is bepaald dat onderwijsactiviteiten aan de volgende drie criteria moeten voldoen: (1) ze moeten worden uitgevoerd onder de pedagogisch-didactische verantwoordelijkheid van daartoe bekwaam onderwijspersoneel, (2) ze moeten deel uitmaken van het door de school geplande en voor de leerlingen verplichte onderwijsprogramma en (3) ze moeten met een inspirerend en uitdagend karakter bijdragen aan een zinvolle invulling van de studielast van leerlingen. De *belangrijkste verandering* ten opzichte van de periode ervoor was de horizontale dialoog. De medezeggenschapsraad krijgt vanaf dat moment een belangrijke rol bij de afstemming over onderwijstijd. Naast toezicht op de naleving van de urennorm krijgt de Inspectie de taak erop toe te zien dat de horizontale dialoog over onderwijstijd op orde is. Deze horizontale verantwoording heeft vooral betrekking op de planning (roostervrije dagen) en invulling ervan door leraren, de onderwijsactiviteiten (al dan niet gerelateerd aan of opgenomen in het beoordelings- of referentiekader van de inspectie), opvattingen van ouders en leerlingen over de onderwijsactiviteiten en het beleid ten aanzien van lesuitval.

1.2 Modernisering en vereenvoudiging van de normen voor onderwijstijd het voortgezet onderwijs

In het Nationaal Onderwijsakkoord van september 2013 wordt wederom de regelgeving rondom de urennorm ter discussie gesteld. Interne en externe verantwoording (onder andere het bijhouden van onderwijstijd rapportages) worden genoemd als oorzaak van de toenemende werkdruk bij leraren. In dit Onderwijsakkoord wordt gepleit voor een verdere versimpeling, onder andere door de afschaffing van het onderscheid tussen maatwerk en reguliere onderwijstijduren, het invoeren van een eenduidige onderwijstijdnorm van 1.000 uur en het vaststellen van de onderwijstijd over de hele schoolloopbaan (en dus niet meer per schooljaar). Dit geeft meer flexibiliteit in de organisatie van het onderwijs en zorgt tegelijkertijd voor minder werkdruk voor leraren en beter maatwerk voor leerlingen. De vigerende regelgeving beschouwde men als te complex, te rigide, te veel gericht op kwantiteit en te weinig op kwaliteit (kst-34010-3). In september 2014 volgde een nieuw voorstel voor de wetswijziging. Deze wet is in werking getreden op 1 augustus 2015 (Stb. 2015, 148, 219). Er werd *niet* getwijfeld aan het *belang* van wettelijke normen voor onderwijstijd, want: het biedt een kader voor de omvang van een onderwijsprogramma, het biedt ruimte voor onderwijskwaliteit, en het biedt houvast. Echter, de wettelijke kaders

3 Zie onder andere de reactie van de VO-raad in een brief van 20 januari 2012 (kenmerk 12U.173183.DA)

onderwijstijd die tot dan toe golden bleken niet op een *heldere* en *flexibele* wijze aan te sluiten op deze drie doelstellingen. Scholen krijgen vanaf dat moment meer vrijheid in de keuzes: in plaats van een urennorm per jaar is er een urennorm *per opleidingsprogramma* en in plaats van onderwijstijd voor iedere leerling is er onderwijstijd voor *programma's* vastgesteld met meer ruimte voor doorlopende leerlijnen en maatwerk en meer organisatorische flexibiliteit, haalbaarheid en werkdrukverlichting. De wet heeft de volgende kenmerken:

- a. *Het onderwijsprogramma vmbo betreft 3.700 uur in totaal, het onderwijsprogramma havo betreft 4.700 uur in totaal, en het onderwijsprogramma vwo betreft 5.700 uur in totaal (voor praktijkonderwijs en de uitstroomprofielen arbeidsmarkt en dagbesteding in het speciaal onderwijs geldt een urennorm per jaar (1.000 uur)). Scholen mogen deze lesuren zelf verspreiden (incl. de duur van een lesuur bepalen) over de 4 (vmbo) 5 (havo) of 6 (vwo) leerjaren, en hanteren daarbij dus een meerjarig onderwijsplan.*
- b. *(Groepen) leerlingen binnen hetzelfde onderwijsprogramma kunnen nu, op pedagogische-didactische gronden, van elkaar verschillen in lesrooster, zowel in het totale aantal uren onderwijs, in het aantal uren onderwijs voor een vak als in de invulling onderwijsactiviteit van een vak. Niet iedere leerling heeft dezelfde onderwijstijd nodig, en zo kan er ook ruimte worden geboden aan extra ondersteuning en extra uitdaging.*
- c. *Een eventueel onderscheid in tijd voor standaard lessen en maatwerklessen vervalt.*
- d. *Lesuitval, waarvoor scholen al sinds schooljaar 2013-2014 verplicht beleid moeten voeren, kan, met goedkeuring van de medezeggenschapsraad, nu ook opgevangen worden in een ander schooljaar.*
- e. *Het aantal onderwijsdagen (en onderwijsvrije dagen) per jaar is ongewijzigd, doch wel inzichtelijker gemaakt door het minimaal aantal dagen onderwijs als uitgangspunt te nemen: ten minste 189 dagen per jaar (vanuit 364 dagen - 104 weekenddagen - 71 onderwijsvrije dagen).*

Onder deze wetgeving kunnen meer onderwijsactiviteiten volledig meegeteld worden, bijvoorbeeld projecten, (onderzoeks-)opdrachten, keuzewerktijd, ICT-ondersteund onderwijs, stages of maatschappelijke diensttijd et cetera. Voor de invulling van onderwijstijd blijven de drie eerdergenoemde criteria gelden. De MR moet instemmen met de invulling van onderwijstijd en met het beleid ten aanzien van lesuitval en de planning van onderwijsvrije dagen.

In de in 2015 verschenen gespreksnotitie 'Wat telt mee als onderwijstijd' wordt nogmaals uiteengezet wat bedoeld wordt met onderwijstijd en welke beleidsruimte scholen hierin hebben. Voor scholen en medezeggenschapsraden biedt deze notitie een basis om het gesprek over onderwijstijd te voeren en scholen meer bewust te maken van de mogelijkheden die zij zelf hebben om onderwijstijd zodanig toe te passen dat leraren ook voldoende ontwikkeltijd krijgen. De in 2018 verschenen brochure 'Ontdek de ruimte' geeft informatie over de regels voor tijdsbesteding in het voortgezet onderwijs om het onderwijs zo te organiseren dat het aansluit bij de visie van de school. De brochure vertelt hoeveel uren de leerlingen onderwijs moeten krijgen, wat ze in die tijd leren en hoe de school zich verantwoordt over de kwaliteit.

Al sinds 2012-2013 vormt onderwijstijd onderdeel van het *risicogericht toezicht van de Inspectie*. In de memorie van toelichting staat hierover: *'De Inspectie zal op een school pas specifiek naar onderwijstijd kijken, wanneer de kwaliteit van die school onder de maat is, en/of er sterke signalen zijn dat de onderwijstijd er niet op orde is, bijvoorbeeld wanneer ouders klagen dat er veel minder onderwijstijd (dagen of uren) is gerealiseerd dan is afgesproken en vastgelegd in de schoolgids. Als de Inspectie sterke signalen ontvangt dat op een school niet verantwoord met de in dit wetsvoorstel geboden ruimte wordt omgegaan, kan dit voor de Inspectie aanleiding zijn om hierover met de school het gesprek aan te gaan en indien nodig de school een verscherpt toezicht-regime op te leggen'* (kst-34010-3, p. 8).

Een belangrijke rol bij de invulling van onderwijstijd is sinds de invoering van de wet in 2015 (Stb. 2015, 148, 219) weggelegd voor de *medezeggenschapsraad*. De MR heeft instemmingsrecht op de invulling van de onderwijstijd, het beleid ten aanzien van lesuitval en de dagen waarop de school geen onderwijs verzorgt.

1.3 Onderwijstijd en lerarenbeleid

In het kader van de normen voor onderwijstijd zijn sinds 2015 verschillende moties ingediend waarin de onderwijs- en ontwikkeltijd in verband worden gebracht met werkdruk van leraren en het lerarentekort in het voortgezet onderwijs.^{4,5,6} Centraal hierin staat de mogelijkheid om de beleidsruimte in de invulling van onderwijstijd te benutten voor het verlagen van de werkdruk en het tegengaan van lerarentekorten. Mede op basis van de eind 2017 aangenomen motie Van Meenen⁴ is er onder andere meer aandacht gekomen voor de realisatie van meer ontwikkeltijd voor docenten en vermindering van de werkdruk. In de Kamerbrief van 16 april 2018 refereert de Minister nogmaals aan de ruimte die scholen hebben binnen de onderwijstijd (*'Indien gewenst kan dus ook het wekelijkse of jaarlijkse aantal lessen gereduceerd worden. Eventuele lessenreductie, door een deel van de onderwijstijd anders in te vullen dan met lessen, of door een deel van de leerlingen een compacter rooster te geven, moet wel een bewuste, professionele en gedragen keuze zijn'*).⁷ Op basis van discussies over ontwikkeltijd voor docenten en om werkdruk te verminderen is in de CAO VO van 2018-2019 afgesproken dat in het takenpakket van leraren vijftig uur op jaarbasis wordt vrijgespeeld om in te zetten als ontwikkeltijd.⁸

De ruimte die scholen hebben in de invulling en inrichting van onderwijstijd is nog steeds actueel. In de Kamerbrief van 1 juli 2022⁹ over de lerarenstrategie wordt letterlijk aangegeven *'Nu de tekorten oplopen, kijken meer scholen noodgedwongen naar andere manieren om het onderwijs te organiseren om zo de kwaliteit zo goed mogelijk te borgen. Daarbij lopen zij snel aan tegen een stelsel dat heel strikt is wat betreft regelgeving maar ook in de uitwerking op de scholen, bijvoorbeeld ten aanzien van lessen.'* Op 13 december 2022 presenteren de ministers in een Kamerbrief hun strategie om de personeelstekorten in het onderwijs aan te pakken¹⁰. Hierin is opgenomen *'Zo willen we dat ruimte in onderwijstijd bijdraagt aan de aantrekkelijkheid van het beroep. Zo draagt dit bij aan het verlagen van de werkdruk en het creëren van ruimte voor de ontwikkeling en professionalisering van het onderwijspersoneel en voor het voorbereiden van lessen ter verbetering van de onderwijskwaliteit.'* In de motie van 24 november 2022 wordt verzocht om te verkennen *'in hoeverre een beperking van het aantal uren onderwijstijd in combinatie met keuzes in het curriculum kan bijdragen aan het beperken van het lerarentekort'*.⁶

Het 'Werkplan op hoofdlijnen: Samen voor het beste onderwijs' uit 2022 dat is opgesteld samen met AOb, CNV, FNV, VO-raad, PVVVO, AVS, FvOv, VH en UNL beschrijft een aantal concrete acties die ondernomen zullen worden ten aanzien van een regionale aanpak, onderwijstijd, bevoegdheden en het opleiden van onderwijspersoneel. Ten aanzien van onderwijstijd is het doel om de ruimte die scholen hierin hebben te laten bijdragen aan (1) de aantrekkelijkheid van het beroep, (2) het verlagen van de werkdruk, (3) het creëren van ruimte voor ontwikkeling en professionalisering van onderwijspersoneel en (4) het voorbereiden van lessen ter verbetering van de onderwijskwaliteit. De concrete uitgangspunten in het werkplan met betrekking tot onderwijstijd zijn in deze notitie als volgt geformuleerd [citaat]:

- *Onderwijskwaliteit staat voorop en is het leidende principe;*
- *We trekken zoveel mogelijk samen op maar maken wel onderscheid tussen po en vo;*
- *We benutten de ervaringen die al zijn/worden opgedaan;*
- *We stimuleren de inzet van bevoegde vakdocenten in het po;*
- *We benutten de ruimte die de huidige wettelijke kaders bieden ten aanzien van onderwijstijd beter;*
- *Vrijgekomen tijd draagt bij aan werkdrukvermindering en kwaliteitsverbetering (tijd voor professionalisering en voor/nabereidingstijd van lessen);*
- *De vrijgekomen tijd draagt bij aan het bieden van maatwerk aan een deel van de leerlingen.*

4 motie Van Meenen, 7 december 2017, kst-34775-VIII-87

5 motie van Rog en Van Meenen, 7 november 2019, kst-35300-VIII-52

6 motie van Bisschop en Peters, 24 november 2022, kst-36200-VIII-111

7 kst-31289-368

8 Zie <https://www.vo-raad.nl/nieuws/stand-van-zaken-lestaakreductie-en-ontwikkeltijd> en het rapport van Van de Aa en Harsma (2019). Lestaakreductie en ontwikkeltijd in het vo. Stand van zaken op scholen voorjaar 2019.

9 kst-27923-443

10 kst-27923-449

In het genoemde werkplan is daarnaast aangekondigd dat er inventarisatie zal komen van de wijzen waarop de ruimte in de onderwijstijd in de praktijk wordt ingevuld. Het inventarisatieonderzoek dat we in deze rapportage beschrijven, is daarvan de uitwerking.

2 Aanpak van het onderzoek

Dit onderzoek kent vier hoofdvragen:

1. Wat doen scholen momenteel in de praktijk met de beschikbare ruimte binnen de wettelijke kaders van onderwijstijd?
2. Lopen scholen die de beschikbare ruimte actief benutten of willen benutten tegen obstakels aan? En zo ja, welke?
3. Welke situatie(s) vinden scholen wenselijk vanuit a) een betere kwaliteit van onderwijs, b) een aantrekkelijk beroep en c) het verhogen van leerprestaties/motivatie? En welke stappen kunnen zij zetten om daar te komen?
4. Hoe tevreden zijn de belanghebbende partijen in de school?

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, hebben we een onderzoek we een aanpak in drie fasen gehanteerd. Centraal staat een ‘*mass qualitative*’ aanpak, een grootschalige kwalitatieve inventarisatie. Hieraan voorafgaand hebben we, in een oriënterende onderzoeksfase, een beknopte deskresearch uitgevoerd en aantal gesprekken gevoerd met scholen, LAKS en VO-raad ter voorbereiding op de volgende onderzoeksfasen. Na de grootschalige inventarisatie voerden we casestudies uit bij zes geselecteerde scholen. Onze aanpak bestond dus uit drie onderdelen:

- Een *oriëntatiefase* waarin we beknopt de bestaande kennis hebben samengebracht en gesprekken hebben gevoerd ter voorbereiding van het inventarisatie-instrument voor de ‘*mass qualitative method*’;
- Een *inventarisatiefase* waarin we bij de schoolleiders van een grote groep scholen (kwalitatief) hebben geïnventariseerd hoe de onderwijstijd wordt ingevuld, wat hiervan de resultaten zijn voor de onderwijskwaliteit, leerprestaties/motivatie en aantrekkelijkheid van het lerarenberoep én in hoeverre de schoolleiding en andere betrokkenen (docenten, ouders, leerlingen) tevreden zijn met deze invulling;
- Een verdiepfase waarin we gesproken hebben met betrokkenen van zes geselecteerde scholen.

De uitvoering van de laatste twee fasen lichten we hieronder toe.

2.1 Inventarisatiefase

Het doel van deze fase was om bij een groot aantal scholen te inventariseren hoe zij de ruimte die ze hebben in het invullen van onderwijstijd, benutten. De informatie die we hebben verkregen in de oriëntatiefase, hebben we benut voor het opstellen van het inventarisatie-instrument. Het instrument is in concept voorgelegd aan het ministerie van OCW als opdrachtgever, een roostermaker, LAKS en de begeleidingscommissie van dit onderzoek, waarin naast de opdrachtgever ook de VO-raad, CNV en de AOb vertegenwoordigd waren. Met behulp van hun feedback is het definitieve instrument gemaakt en geprogrammeerd tot een online versie.

We hebben voor de inventarisatie gebruik gemaakt van een *mass qualitative* aanpak. Hierbij worden kwalitatieve en kwantitatieve technieken geïntegreerd in de online inventarisatie. Kern van deze aanpak is dat er eerst open vragen aan de respondenten worden voorgelegd, zonder gedefinieerde voorgelegde lijsten: respondenten antwoorden in hun eigen woorden en naar eigen inzicht. Vervolgens hebben we de respondent gevraagd om de elementen in het gegeven antwoord te rubriceren aan de hand van een gedefinieerde lijst (die ontleend is aan de oriëntatiefase). Op deze manier wordt structuur aangebracht in het materiaal en wordt richting gegeven aan de analyses en interpretatie van het kwalitatieve materiaal door de onderzoekers. Het resultaat is een verzameling rijke, kwalitatieve data die worden geclassificeerd en gekwantificeerd door de respondent zelf aan de hand van vooraf bepaalde categorieën.

De uitnodiging om de inventarisatie in te vullen is verstuurd op 1 februari 2024 via het scholenbestand van ResearchNed. Invullen was mogelijk tot en met 8 maart 2024. In het scholenbestand zijn (onder meer) de e-mailadressen van scholen in het funderend onderwijs van alle schoolvestigingen in po, (v)so en vo opgenomen. De uitnodiging om de inventarisatie in te vullen was gericht aan de schoolleiders en is verzonden aan alle 1455 vo-vestigingen in Nederland. 855 vestigingen hebben de vragenlijst geopend en (deels) ingevuld. Dit is een respons van 59 procent. De netto bruikbare respons was 631 vestigingen, dat is een responspercentage van 43 procent.

Onderstaande tabellen geven de bereikte respons weer, uitgesplitst naar landsdeel (zie Tabel 2.1), de respons naar achterstandsscore (Tabel 2.2) en stedelijkheid (Tabel 2.3). Naast de absolute respons (N) wordt getoond hoeveel procent dit is van het totale aantal aangeschreven vestigingen.

Tabel 2.1 Respons naar landsdeel

	Netto respons (N)	Netto respons (% van totaal aangeschreven vestigingen in het landsdeel)
Totaal	631	43%
Noord-Nederland	75	40%
Oost-Nederland	141	43%
West-Nederland	295	42%
Zuid-Nederland	120	51%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

Tabel 2.2 Respons naar achterstandsscore

	Netto respons (N)	Netto respons (% van totaal aangeschreven vestigingen in het kwintiel)
Totaal	619*	44%
Q1	96	36%
Q2	142	50%
Q3	136	48%
Q4	123	43%
Q5	122	43%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

*Van enkele scholen is de achterstandsscore onbekend (speciaal onderwijs, nieuwe scholen, scholen die alleen praktijkonderwijs aanbieden, ISK-scholen)

Tabel 2.3 Respons naar stedelijkheidsscore

	Netto respons (N)	Netto respons (% van totaal aangeschreven vestigingen per categorie)
Totaal	631	43%
Matig stedelijk	98	42%
Niet stedelijk	31	46%
Sterk stedelijk	201	42%
Weinig stedelijk	114	46%
Zeer sterk stedelijk	187	44%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

Tabel 2.4 Respons naar schoolsoort*

	Netto respons (N)	Netto respons (% van totaal aangeschreven vestigingen per schoolsoort)
Praktijkonderwijs	84	49%
Brugklas	537	43%
Vmbo BL-KL	206	42%
Vmbo GL-TL	365	45%
Havo	325	45%
Vwo	324	45%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

*Scholen bieden meerdere schoolsoorten aan

Na afronding van de online inventarisatie zijn, naast de beschrijvende gegevens, allereerst de rubriceringen van de open antwoorden zoals respondenten die zelf hadden gekozen, geanalyseerd. Zo ontstond een eerste beeld van de uitkomsten op de onderzoeksvragen. Daarna is een inhoudsanalyse uitgevoerd van de antwoorden op de open antwoorden, die respondenten bij betreffende rubriceringen in eigen woorden hadden gegeven. Zo ontstond een nadere verdieping van de uitkomsten. Een voorbeeld hiervan is dat respondenten de vraag kregen om toe te lichten welke invulling van onderwijstijd, anders dan reguliere lessen, wordt ingezet op hun school. Daarna konden zij hun antwoord vraag rubriceren om nader aan te duiden waarmee het antwoord te maken had. Bij analyse zijn bijvoorbeeld alle antwoorden die behoorden bij de categorie ‘stages’ samengenomen, en zijn de teksten geanalyseerd die de respondenten daarbij hadden ingevoerd. In deze rapportage zijn op diverse plaatsen quotes vermeld die ontleend zijn aan deze beschrijvingen van respondenten bij het betreffende onderwerp.

2.2 Verdiepingsfase

Aan het eind van het inventarisatie-instrument is aan respondenten (schoolleiders) gevraagd of zij bereid zouden zijn deel te nemen aan een casestudie. Dit houdt in dat middels enkele gesprekken met verschillende betrokkenen op de vestiging (schoolleider, roostermaker, docenten en ouders/leerlingen) nadere informatie is verzameld over de invulling van onderwijstijd en de resultaten daarvan. 115 respondenten hebben aangegeven hiertoe bereid te zijn. Uit deze aanmeldingen is in eerste instantie een selectie gemaakt van vestigingen die *niet* deelnemen aan de pilot Onderwijstijd. Daarbinnen is op basis van de relevantie en variatie van de aangedragen voorbeelden een selectie gemaakt van vestigingen die uiterlijk in 2023 zijn gestart met een bredere invulling van onderwijstijd, waarbij in tweede instantie rekening is gehouden met het schooltype, het leerlingenaantal, de mate van stedelijkheid en de regio waarin de schoolvestiging zich bevindt. Er waren vestigingen die we hebben benaderd, die uiteindelijk toch afzagen van deelname. We hebben gesproken met vertegenwoordigers van zes vestigingen.

3 Uitkomsten

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van het onderzoek aan de hand van de hoofdvragen. Per onderzoeksvraag combineren we daarbij de informatie die via de verschillende ingezette methoden is verkregen. Het *inventarisatie-instrument* is ingevuld door schoolleiders en geeft dus hun perspectief aan van de invulling van onderwijstijd en de tevredenheid van henzelf en andere betrokkenen binnen de school. Met de *casestudies* is ook rechtstreeks informatie verzameld bij docenten, roostermakers, ouders en leerlingen zelf (naast de schoolleider). De aangedragen invullingen, citaten en voorbeelden zijn door de respondenten aangedragen als onderwijstijd. Door de onderzoekers is niet beoordeeld of ze in de praktijk aan alle criteria voor onderwijstijd voldoen, omdat hiervoor niet voldoende contextuele informatie beschikbaar is. Voor de exacte wettelijke kaders verwijzen we naar de uitleg hierover in paragraaf 1.2.

3.1 Onderzoeksvraag 1: Wat doen scholen momenteel in de praktijk met de beschikbare ruimte binnen de wettelijke kaders van onderwijstijd?

Allereerst kijken we naar een aantal kwantitatieve gegevens uit de online inventarisatie. In totaal zijn 749 voorbeelden van veranderde invulling van onderwijstijd aangeleverd door de vestigingen. Tabel 3.1 toont bij hoeveel van deze voorbeelden welke typering past volgens de respondent. Meer dan de helft van de voorbeelden (55%) heeft (onder meer) betrekking op differentiatie tussen leerlingen. De tweede meest voorkomende typering is, over de jaren heen genomen, een vorm van onderwijs buiten school. Vanwege de wetwijziging van de kaders rondom onderwijstijd in 2015, maken we in Tabel 3.1 een uitsplitsing naar de periode van invoering vóór en na 2015. We zien dat sommige typering na de wetwijziging vaker voor het eerst werden ingezet, zoals alternatieve vormen van roosteren, differentiatie tussen leerlingen en leerlingen zelfstandig laten werken. In de categorie 'anders' worden ook voorbeelden genoemd die we terug zien binnen de andere typering, zoals onder andere een verrijkingsaanbod, stages en extra ondersteuningslessen. Daarnaast worden onderwerpen genoemd zoals het opvangen van leerlingen/lesuitval verminderen en aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Ook zijn er respondenten die deze categorie gebruikt hebben om aan te geven dat ze (nog) niet geëxperimenteerd hebben met de beschikbare ruimte binnen de onderwijstijd (16% van deze groep).

Tabel 3.1 Typering invulling onderwijstijd, naar periode van invoering

	Totaal vestigingen (%)	Vóór 2015	Na 2015
Alternatieve vormen roosteren	32%	23%	35%
Differentiatie tussen leerlingen	55%	45%	58%
Vormen van online onderwijs	6%	5%	6%
Vormen van onderwijs buiten school	46%	60%	42%
Inzet ict-middelen	12%	8%	13%
Externe activiteiten/wedstrijden	32%	40%	30%
Terugvallen op kerncurriculum	9%	6%	11%
Inzet externe partijen	14%	12%	15%
Minimale reductie uren alle vakken	11%	8%	12%
Modulaire keuzes voor leerlingen/DWT	15%	10%	16%
Extra-curriculaire activiteiten	30%	30%	30%
Leerlingen zelfstandig laten werken	38%	28%	41%
Vakkenpakketkeuze	10%	16%	9%
Anders	14%	15%	13%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

Tabel 3.2 laat zien hoeveel procent van de voorbeelden welke reikwijdte heeft. Zo heeft 35 procent van de aangeleverde invullingen van onderwijstijd een grote reikwijdte in betreffende vestiging. Hierin zien we geen grote verschillen sinds de wetswijziging in 2015.

Tabel 3.2 Reikwijdte/omvang van de invulling van onderwijstijd naar periode van invoering

	Totaal		Vóór 2015		Na 2015	
	%	N	%	N	%	N
Totaal	100%	744	100%	176	100%	568
Heel klein	6%	42	7%	13	5%	29
Klein	13%	97	12%	21	13%	76
Niet groot maar ook niet klein	34%	255	34%	59	35%	196
Groot	35%	260	32%	57	36%	203
Heel groot	12%	90	15%	26	11%	64

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

Voor meer context over de verschillende manieren waarop scholen invulling geven aan de onderwijstijd, kijken we naar de voorbeelden die schoolleiders zelf hebben aangeleverd via de open antwoorden uit de online inventarisatie. Deze bevindingen vullen we verder aan het met verdiepende informatie uit de casestudies. We beschrijven hier achtereenvolgens de categorieën flexibele inrichting van het rooster, keuzelessen/-modules/flexuren, maatwerk/extra begeleidingsuren, stages/bedrijfsbezoeken (LOB), extracurriculaire activiteiten en vakoverstijgende projecten.

Flexibele inrichting van het rooster

In de vragenlijst komt veel naar voren dat scholen gebruik maken van een andere/flexibele inrichting van het lesrooster. Het gaat dan bijvoorbeeld om keuze-uren, zelfstudie-uren onder begeleiding en maatwerktrajecten. Hier kan een verplichting aan zitten voor leerlingen, bijvoorbeeld een bepaald aantal uren zelf invullen of verplichte huiswerkbegeleiding voor vakken waar ze een onvoldoende voor staan. Op sommige scholen worden minder of kortere lessen per vak gegeven (kaasschaafmethode) zodat leraren meer klassen kunnen begeleiden (dit helpt de school om de gevolgen van het lerarentekort te bestrijden), en ook om onderwijstijd vrij te maken voor flexibele uren/keuzewerktijd. Ook wordt lesuitval zo veel mogelijk intern opgevangen, door docenten (soms zelfs opgenomen in jaartaak) of onderwijsassistenten of door leerlingen op te vangen op 'leerpleinen', en sporadisch door online lessen te verzorgen. Bij langdurige uitval van een docent wordt wel eens gekozen om de gemiste uren van dat vak in het volgende leerjaar in te halen. Ter compensatie kan er dan in het oorspronkelijke jaar meer uur aan een ander vak besteed worden, wat in het volgende jaar niet meer hoeft.

“Bij ziekte van lesgeevenden wordt zoveel mogelijk vervangen (zit in normjaartaak aantal vastgestelde vervangingsuren). Bij langdurig uitvallen van lesgeevenden wordt gezocht naar duurzame vervanging, soms door inzet van externen (denk aan Pass&Play, creating talents enz.) maar ook door inhuren van uitzendkrachten.”

“Lessen vallen bij ons niet uit maar worden altijd opgevangen door een surveillant. Dit is in de meeste gevallen een docent met een tussenuur. Als die niet beschikbaar is, worden leerlingen geplaatst op een van onze leerpleinen. Daar zijn altijd docenten en leerpleinbeheerders.”

“Docenten die niet aanwezig kunnen zijn, maar wel online lessen kunnen verzorgen, geven online lessen. Indien mogelijk zijn er toezichthouders aanwezig, maar het gebeurt ook dat de

deur open staat en een medewerker toezicht houdt door tijdens het lesuur binnen te lopen. Dit laatste gebeurt alleen bij relatief rustige klassen.”

“Bij afwezigheid van een docent, die door ziekte niet naar school kan komen, maar wel kan lesgeven, bieden we online lessen aan. De leerlingen volgen deze les gezamenlijk in een lokaal waarbij een toezichthouder aanwezig is.”

“We hebben voor docenten een middag in de week vrij geroosterd om samen te ontwikkelen.”

“Elke donderdagmiddag zijn alle docenten in de brugklas bij elkaar voor een ontwikkelmiddag, dit duurt van 12.45 - 16.15. Hierin kunnen de miniteams samen aan projecten werken, reflecteren we op de leerlijnen en ontwikkelen we samen de hoofdthema's waarbinnen in de periodes vakoverstijgend en/of thematisch onderwijs wordt gegeven.”

“Gezien de blokken zijn er 9 miniteams, sommigen geven mono lessen (alleen het vak maar wel zoveel mogelijk thematisch) en andere geven multilessen (vakoverstijgend, in projecten). We hebben een curriculumexpert aanwezig die steeds meekijkt vanuit de vakdocent hoe de leerlijn vanuit de leerdoelen wordt opgebouwd.”

“Tijdens de vakoverstijgende multilessen kunnen leerlingen van de verschillende onderwijssoorten (mavo/havo/vwo) ook gemixt worden over de klassen heen. Gewoonlijk werken we met dakpanklassen maar op deze momenten kunnen leerlingen waar het kan samenwerken met alle niveaus.”

“We hebben in de onderbouw geen lesrooster. Alleen de kernvakken en LO worden in een rooster aangeboden. De andere vakken leren ze geïntegreerd via challenges, inspiratiesessies in samenhang. Daarbij werken we met de perspectiefgerichte benadering (Fred Janssen, ICLON Universiteit Leiden).”

Keuzelessen/-modules/flexuren

Keuzelessen kunnen verplicht dan wel vrijwillig zijn. Ook komt het voor dat scholen wel een minimum stellen, maar geen maximum aan het aantal uren deelname door leerlingen. Scholen bieden in deze keuzelessen veelal deels extra begeleiding bij de kernvakken aan, en/of extra vakken zoals bijvoorbeeld taallessen, kooklessen, sportlessen, 3D-printen en mindfulness. Persoonlijke invulling van flexibele roostertijd door de leerling wordt over het algemeen begeleid door mentor of coach. Deze gaat samen met de leerling (en de ouders) na welke invulling past bij wat de leerling nodig heeft en waar diens belangstelling ligt. Vrije keuze vergoot mogelijk het eigenaarschap over het leerproces bij leerlingen en een deel van de scholen geeft expliciet aan dat ze dit nastreven vanuit hun onderwijsvisie. Bij sommige scholen worden in keuzes leerjaren en/of niveaus gemengd. Ook wordt op een deel van de scholen samengewerkt met externe partners die bepaalde lessen en scholing inhoudelijk verzorgen (bv gezamenlijk onderwijs met mbo-instelling, Rode Kruis voor EHBO). Een meerderheid van de scholen is positief over vrije invulling in het rooster, niet alle scholen ervaren het echter als een succes. Ook worden soms de financiën genoemd en geven scholen aan dat sommige extra lessen/activiteiten worden betaald met subsidies.

“De reguliere lessen zijn van 50 minuten naar 45 minuten gegaan. Door de vrijgespeelde tijd worden er nu lessen talentontwikkeling gegeven. Deze zijn in 3 periodes en duren drie blokken van 2 lessen. In deze lessen kunnen leerlingen nieuwe dingen uitproberen of hun talenten verder ontwikkelen. Er zijn kooklessen, sportlessen, creatief etc. Daarnaast is er een verbrederstraject waarbij leerlingen die meer uitdaging aan kunnen, lessen mogen overslaan en in die lessen bezig gaan met een eigen gekozen project.”

“Daarnaast hebben we de zorg- en begeleiding door de mentor versterkt door leerlingen meer regie te geven over hun eigen ontwikkeling vanuit een portfolio.”

“Flexuren: Van 50 min. les zijn we naar 45 min. les gegaan. De gewonnen tijd wordt ingezet voor flexuren die tijdens het 1e lesuur plaatsvinden. Leerlingen kunnen zichzelf inschrijven voor ondersteuning, verdieping en/of verbreding. Ook kunnen de leerlingen verplicht worden aan het flexuur deel te nemen. Naast de extra ondersteuning kunnen leerlingen ook kiezen uit bijv. 3D printen, Spaans, mindfulness, e.d.”

“Wij houden zoveel mogelijk vast aan ons reguliere rooster. Voor onze doelgroep geeft dit rust en regelmaat. Voor onze nieuwkomers (ISK leerlingen) is dit van groot belang. Als er eens een uur uitvalt door ziekte van een docent, vangen we dit zoveel mogelijk intern op. Wij geven leerlingen nagenoeg geen vrij! Wel hebben we dit jaar voor het eerst sterlessen in het leven geroepen, waarbij leerlingen zelf mogen kiezen aan welk 'talent' ze willen werken. Dit is één blokkur in de maand.”

“Bij de meeste afdelingen zijn er keuze-uren. Daarin kiezen de leerlingen zelf wat ze in die tijd gaan doen. Bij dat kiezen worden ze geholpen door hun mentor. In deze uren kan gewerkt worden aan studievaardigheden, extra ondersteuning voor een vak, verbreding bij een vak of juist het leren van hele andere dingen zoals reanimeren, koken, yoga, sportspel bedenken, enz.”

“Wij werken voor alle vakken in leerjaar 1 en 2 met modules. Er zijn drie soorten modules: basismodules (verplicht voor alle leerlingen), keuzemodules (een leerling kiest een aantal keuzemodules uit het aanbod) en stermodules (deze zijn vrijblijvend en vinden na schooltijd plaats). Voor iedere module staat een aantal klokuren. Met het totaal aan klokuren van alle modules die een leerling in een bepaald leerjaar maakt, verantwoorden we de onderwijstijd van de leerlingen aan de MR.”

“We doen dit extra, dit is echter financieel niet haalbaar zodra de subsidiestromen (NPO, SBV) opgebruikt zijn.”; “Wij hebben na corona met de NPO gelden yogalessen gegeven. Deze worden nu niet meer gegeven.”

Maatwerk/extra begeleidingsuren

Een andere manier om het rooster flexibel in te richten is door het inrichten van maatwerktrajecten en zelfstudielessen. Leerlingen die teveel of te weinig uitdaging hebben, kunnen bijvoorbeeld huiswerkbegeleiding krijgen of een honoursprogramma volgen. Ook komt het voor dat leerlingen die goed presteren een versneld traject volgen of op bepaalde vakken op een hoger niveau volgen. Voor leerlingen die behoefte hebben aan extra ondersteuning bij bepaalde vakken, worden bijvoorbeeld verbeter- en verdiepingsuren ingesteld. Die zijn voor leerlingen die er goed voorstaan vaak niet verplicht. Leerlingen die extra uitdaging willen kunnen deelnemen aan een honoursprogramma (ook mogelijk bij externe partij zoals Stichting Het Zelfstandige Gymnasium)), of bijvoorbeeld bepaalde vakken sneller of op een hoger niveau afronden. Ook mogelijk is samenwerking met universiteit voor verrijkingstraject of meer zelfstudie en minder reguliere lestijd.

“Onderwijs op maat. Leerlingen mogen uren missen van vakken waar ze goed in zijn om in plaats daarvan andere lessen of activiteiten te volgen.”

“Bij ons kunnen leerlingen die goed presteren (we zijn een hoogbegaafdheidsschool) vakken verbreden, verdiepen of versnellen. Dat betekent in de praktijk maatwerk per leerling. Een leerling kan een vak extra doen (dus meer vakken volgen), bij één vak meer stof tot zich nemen (verdiepen) of versneld examen doen (b.v. in gym 5 al het centraal examen Engels doen).”

“In de onderbouw vwo kunnen leerlingen die “extra of meer begaafd” zijn deelnemen aan de Junior Masterclass (JMC). Deze leerlingen volgen dan wat minder reguliere lessen en doen in die tijd onderzoek naar een specifiek onderwerp of werken (samen met enkele medeleerlingen) aan een bepaald project, op basis van een probleemstelling.”

“Individuele leerlingen krijgen de ruimte om bij sommige vakken minder lessen aanwezig te zijn en deze tijd te besteden aan een ander extra vak of een zelf gekozen onderzoeksproject. In bruto onderwijstijd heeft dit geen effect of leidt zelfs tot vergroting van het aantal uren.”

“Leerlingen die mentor (leerling-mentor) zijn van een brugklas mag daar maatwerkuren voor inzetten”

“Uitgevallen lessen in de onderbouw worden benut als leesuren. De leerlingen lezen een boek, dit om de taalachterstand te lijf te gaan.”

“Wij hebben in het lesrooster (60 minuten rooster) inloopmomenten voor vakken aan het eind van de dag ingepland. Leerlingen hebben dan de mogelijkheid om te kiezen of ze daar heen gaan om bijvoorbeeld extra uitleg te vragen, zich te verdiepen in stof, huiswerk te maken, samen te werken aan een project etc. We willen hier mee bereiken dat de leerlingen leren meer eigenaarschap gaan krijgen over hun leerproces. Het niet verplicht maken van dit soort momenten zorgt er voor dat leerlingen gemotiveerd zijn om te komen, omdat ze uit eigen wil daar zijn. Dit kan betekenen dat er voor een vak soms 1 leerling is, maar soms ook 20. Dit zijn dan wel gemotiveerde leerlingen en er is daardoor geen sprake van orde problemen.”

“Huiskamer: ontstaan tijdens corona op initiatief van 2 leerlingen, leerlingen kunnen van 14.00 uur in de huiskamer werken waarbij in een huiskamer sfeer. Verdiepen in de stof, extra ondersteuning, huiswerk maken maar ook een kopje thee, fruit en een spelletje spelen, schaken, vier op een rij, sjoelen etc. Ondersteuning door een onderwijsassistent en diverse docenten. De docenten gaan daar bv werk nakijken en ondertussen kunnen de leerlingen vragen stellen maar ook om een spelletje spelen en in gesprek te komen met de leerling. Kan alleen werken op vrijwillige basis van de leerlingen, maar door de werkwijze is het vaak gemakkelijk om de leerlingen te stimuleren om daar gebruik van te pakken. Heeft voor onze doelgroep ook een sterk sociaal aspect. Leerlingen helpen spontaan ook elkaar. Wij nemen het niet op in de onderwijstijdprogrammering?”

Stages/bedrijfsbezoeken (LOB)

In het kader van LOB wordt vaak onderwijstijd besteed aan bedrijfsbezoeken, het uitvoeren van opdrachten uit de praktijk, of stages (blokstage/lintstage/snuffelstage etc.). Dit is doorgaans onderdeel van het curriculum. Binnen het praktijkonderwijs zijn stages altijd al een heel belangrijk onderdeel van het curriculum. Als “bijvangst” op dit gebied wordt genoemd dat leerlingen stage kunnen lopen tijdens bijvoorbeeld studiedagen zodat geen onderwijstijd verloren gaat aan ontwikkeltijd voor of professionalisering van leraren.

“Binnen het Praktijkonderwijs is hierin niets veranderd. Dit is nog steeds 1000 uur per leerjaar en kunnen we niet middelen. Stage is al heel lang onderdeel van het aanbod en tellen we dus ook als normale lestijd. Er is wel een wens om flexibeler met de tijd om te kunnen gaan. (bijvoorbeeld middelen)”

“Verder gaan de tweetalige leerlingen in de bovenbouw een week op stage in een bedrijf waar Engels de voertaal is. Dat kan in Nederland, maar mag ook in het buitenland. Hiervan maken zij een (video)verslag. Ook dit rekenen we als onderwijstijd.”

“Het aanbieden van stages in lj 2,3 en 4;

In lj 2 lopen lln 1 dag stage op het moment dat collega's afwezig zijn ivm het begeleiden van ons burgklaskamp. Zo voorkomen we lesuitval en genereren we wel onderwijstijd.

In lj 3 lopen lln 2 wkn in het jaar een oriënterende beroepsstage in blokstage-vorm

in lj 4 lopen lln 2 periodes een lintstage van 1 dag per week”

“Voor leerlingen in de bovenbouw die veel leer- en gedragsproblemen ervaren bieden we individuele leer-werktrajecten aan. Ze zijn dan veel op stage en hervinden daar hun motivatie. We vragen daar aanpassing voor de onderwijstijd voor aan.”

“Bij ons op school wordt er in de bovenbouw veel aandacht besteed aan het stagelopen van de leerlingen. Dit is één van de pijlers van het praktijkonderwijs.”

“In het kader van burgerschap wordt er met allerlei instanties (bv bejaardentehuizen) samengewerkt waardoor leerlingen buitenschool actief zijn.”

“Onze leerlingen gaan vanaf hun 15e in ieder geval 1 dag per week stage lopen. Vanaf 16 willen wij dat ze 2 dagen per week stage lopen. Leerlingen die uitstromen naar arbeid en kans maken op een arbeidscontract gaan steeds meer stage lopen en minder naar school.”

(Extracurriculaire) activiteiten

Scholen tellen ook activiteiten buiten school en extracurriculaire activiteiten mee als onderwijstijd. Hierbij worden genoemd:

- Leerlingen bezoeken bijvoorbeeld culturele instellingen (zoals theater, film, dierentuin, museum)
- Er wordt wel eens samengewerkt met externe partijen in de buurt zoals een scouting, sportcoach/-vereniging, kunstopleiding, kerk, goed doel (ZOA), muziekschool, museum, techniekevenementen etc.
- Buitenlandreisjes: ook via Erasmus+
- Schoolfeest, schoolband
- Olympiade, talentenjacht
- Gastlessen/workshops/masterclasses (i.s.m. externe partijen)
- Zomerschool

“Daarnaast hanteren we activiteitenweken waarin we allerlei excursies, themadagen, projecten en reizen aanbieden rondom vakken en/of lesinhouden.”

“Leerlingen gaan met hun docent naar het winkelbedrijf en doen daar voortkomende werkzaamheden passend bij hun niveau. In de praktijk zien, horen en ervaren leerlingen hoe het werken binnen de detailhandel er aan toe gaat”

“Ook vinden er regelmatig LOB activiteiten plaats, waarbij geleerd wordt buiten school, door bezoeken aan onderwijsinstellingen en bedrijven”

“We geven extra sport en cultuur. Ook de excursies, voorlichtingen door de decanen, vakwedstrijden, stages, themadagen en de vormende activiteiten die gericht zijn op de sociaal- emotionele ontwikkeling van leerlingen tellen mee als onderwijstijd.”

“Activiteiten van leerlingverenigingen (debat, muziek, programmeren, gsa), onder begeleiding van een docent, maar veelal door leerlingen zelf georganiseerd.”

“Naast een regulier lesrooster, waarin 105% van de wettelijke onderwijstijd wordt gepland (rekening houdend met 5% regulier uitval), maken wij binnen onze school gebruik van excursies en meerdaagse reizen, sportdagen en feesten. Deze vragen vaak meer uren dan binnen een lesdag vallen, dus hierdoor bouwen we ook extra onderwijstijd op.”

“In het kader van SterkTechniekOnderwijs nemen we deel aan en organiseren we (mede) activiteiten zoals bijvoorbeeld een TechFunDay, Dutch Technology Festival, Glow Eindhoven, de First Lego League en de First Tech Challenge.”

Vakoverstijgende projecten

Activiteiten kunnen onderdeel zijn van vakoverstijgende thema's en projecten. Er worden bijvoorbeeld themaweken met bijbehorende lessen en activiteiten georganiseerd rondom een bepaald onderwerp. Daarvoor wordt ook vaak buitenschools geleerd, en samengewerkt met externe organisaties (zoals de Zonnebloem, vluchtelingenwerk, HALT, KIKID).

“We organiseren in alle leerjaren m.u.v. examenleerjaren drie keer per jaar een CAN-week. Dit is een week met allerlei extra-curriculaire onderwijsactiviteiten die nodig zijn in het kader van de gezonde school, voorlichting seksualiteit, kunst & cultuur, burgerschap, et cetera.”

“Er zijn verschillende instanties die toneel voorstellingen komen geven rond thema's als sociale media, drank en drugs gebruik, pesten (HALT, KIKID)”

Achtergronden vanuit de casestudies

In de casestudies komen bovengenoemde voorbeelden (vanzelfsprekend) terug. In deze interviews is in meer detail besproken wát de scholen doen naast de reguliere lessen, wáárom ze hun onderwijs zo inrichten en hoe deze invulling van de onderwijstijd tot stand is gekomen.

Uit de casestudies blijkt dat de beslissingen over de veranderingen in de invulling van onderwijstijd voornamelijk visiegestuurd zijn en niet voortkomen uit de noodzaak om een probleem rondom de onderwijstijd op te lossen. Het opvangen van een lerarentekort en/of lesuitval kan zowel een reden voor de onderwijshervormingen op zich, als een prettige bijkomstigheid zijn.

Een terugkomend thema in de visies van de scholen is eigenaarschap voor leerlingen (en docenten). Dit wordt bewerkstelligd door het bieden van meer keuzevrijheid, waarmee ook meer eigen verantwoordelijkheid gepaard gaat. We horen hierin een blijvende zoektocht naar een balans tussen ruimte voor de visie en het toewerken naar goede leerresultaten. Een greep uit de doelen die scholen waarmee we hebben gesproken hebben zijn; meer integratie van formatief onderwijs, meer of betere differentiatie tussen leerlingen, beter aansluiten bij de specifieke leerbehoeften van leerlingen en het bieden van maatwerk.

Een van de scholen die we hebben gesproken heeft naast het onderwijskundige uitgangspunt ervoor gekozen om te gaan werken met een 'krappe tabel' vanwege bezuiniging. In de krappe tabel komen de leerlingen niet aan de volledige onderwijstijd, dus ze moeten het aanvullen met flexuren waarin ondersteuningslessen en talenturen worden aangeboden. De onderwijskundige motivatie hiervoor is leerlingen meer keuzeruimte bieden. De school ervaart daarin dat havo/vwo leerlingen het net als veel van de vmbo-leerlingen leuk vinden om iets praktisch te doen zoals bijvoorbeeld creatieve activiteiten. In de krappe lessentabel is hier tijd voor. Een andere school heeft ook het aantal (vaste) lessen teruggebracht om meer ruimte vrij te maken voor de onderwijskundige visie van de school, waarbij meer aandacht is voor het ontwikkelen van vaardigheden en het ontdekken van interesses en talenten, door middel van keuzelessen. Een onderdeel van deze visie is het mengen van onderwijssoorten (in de keuzelessen) omdat de maatschappij immers ook uit mensen met verschillende achtergronden bestaat. De school wil de leerlingen vanuit maatschappelijk belang en burgerschap meegeven dat ze met verschillende mensen te maken hebben. Nog een motivatie die naar voren kwam bij een casestudie is onderwijskundige profilering van de school, om zich te onderscheiden en leerlingen te werven. In verband met een terugloop van het leerlingenaantal was het aanbieden van flexuren ook een manier om docenten te behouden. Deze uren kunnen namelijk door verschillende docenten gegeven worden omdat ze minder vakinhoudelijk specifiek zijn.

Het initiatief voor hervormingen van de invulling van onderwijstijd komt bij de casestudies vanuit de schoolleiding, waarbij veel betrokkenheid is en wordt gevraagd van de andere stakeholders binnen de school: onderwijspersoneel, de leerlingen, hun ouders. Een belangrijk onderdeel van het invoeringsproces is het informeren en laten meedenken en -beslissen door de collega's binnen de school.

Een voorbeeld van zo'n proces werd verder toegelicht door de schoolleiding bij een van de casussen. Bij hen is de gezamenlijkheid een belangrijke factor geweest bij de implementatie van hun onderwijshervormingen, waarbij ruimte werd gemaakt voor dialoog, ontwikkeling en goede evaluatieprocessen. Ook werd hier gebruik gemaakt van de didactische expertise van ervaren docenten, om onderlinge ondersteuning aan te moedigen. Voor het al dan niet blijvende succes van de nieuw ingevoerde activiteiten is de inzet van de stakeholders binnen de school, zoals coördinatoren en docenten van groot belang; iemand moet zich eigenaar voelen van het project. Inhoudelijke veranderingen vragen ook veel roostertechnische aanpassingen. De roostermaker is hierdoor ook een belangrijke stakeholder en heeft een cruciale rol in een succesvolle onderwijshervorming op school.

Bij de scholen waar stages een grote rol spelen is er ook samenwerking met lokale werkgevers. Bij een van de geïnterviewde scholen is er gemeentelijke samenwerking rondom stages; alle scholen in de regio zijn hierbij betrokken en hebben samen een organisatie in het leven geroepen die ontmoetingen tussen bedrijven en leerlingen organiseert. Dit neemt de scholen het praktische werk grotendeels uit handen en de schaalgrootte (de hele gemeente) helpt om zaken voor elkaar te krijgen.

3.2 Onderzoeksvraag 2: Lopen scholen die de beschikbare ruimte actief benutten of willen benutten tegen obstakels aan? En zo ja, welke?

Voor de beantwoording van deze onderzoeksvraag putten we uit de kwalitatieve informatie die is verzameld met de online inventarisatie en de verdiepende gesprekken voor de casestudies.

3.2.1 Uitdagingen

Lerarentekort

De uitdaging die het meest wordt benoemd door schoolleiders is het lerarentekort: er is te weinig (geschikt/bevoegd) personeel te vinden, en er zijn beperkte mogelijkheden wat betreft de inzet van huidig personeel en het opvangen bij uitval.

“Het lerarentekort gaat ons waarschijnlijk dwingen om fors te snijden in de onderwijstijd zoals wij die nu kennen. Docent voor de klas met 23 leerlingen in het lokaal. De ruimte die geboden wordt om dit anders te doen staat weliswaar op papier, maar staat weer haaks op andere zaken zoals CAO en bevoegdheden.”

“Er is een flink personeelstekort. Nieuwe plannen vragen tijd en organisatie, terwijl wij overspoeld worden door enorme groei in korte tijd.”

“Het tekort aan personeel en de hoge werkdruk vormen belemmerende factoren.”

“Bekwaam personeel en voldoende personeel. Met het toenemende personeelstekort zien we dat er mensen kiezen voor het onderwijs. Echter zien we ook dat het niveau van personeel niet altijd is wat we verwachten en ook de aansluiting bij de doelgroep is lastig. We zien veel verloop, hierdoor is voortbouwen op ingezette acties soms lastig. We moeten met vakgroepen vaak opnieuw beginnen met bouwen.”

Uit een casestudie werd geleerd dat een lerarentekort niet kan worden opgelost door het invoeren van flexuren, omdat er niet minder mensen voor nodig zijn. Het kan wel meer flexibiliteit in de docentenpoule opleveren, omdat er mogelijk minder vakspecifieke docenten nodig zijn om deze uren te verzorgen.

Draagvlak

Ook wordt draagvlak meermaals als uitdaging benoemd. Draagvlak heeft vaak betrekking op docenten (loslaten bestaande methode, overtuigen van nieuwe visie), maar ook op ouders die kritische vragen stellen en leerlingen die gemotiveerd moeten worden voor een nieuwe lesvorm.

“Ouders reageren met kritische vragen want denken nog steeds dat er voor alle leerlingen een vastgelegd aanbod hoort te zijn. Dus het vraag om veel toelichten. Zodra van een enkele leerling of een klas de resultaten iets tegenvallen wordt de onderwijstijdkaart getrokken.”

“De vakdocent blijft toch veel kijken naar zijn/haar vak en de examens die erachter geplakt zijn. De methode is nog vaak heilig, terwijl hier veel meer in staat dan de leerling uiteindelijk als bagage nodig heeft. Dus de vakdocent overtuigen van dat de lessen ook minder en anders kunnen en dat leerlingen dan nog kunnen slagen, dat is een grote uitdaging.”

“Probleem: Er wordt veel gewerkt vanuit methodes. Deze methodes zijn veelal geschreven op een bepaald aantal momenten in de week. Collega's vinden het erg moeilijk om die methodes los te laten omdat ze bang zijn om zaken korter en bondiger aan te bieden of weg te laten. Kortom: De methode is nog te vaak leidend.”

“De overladenheid van het curriculum beperkt de speelruimte die docenten voelen. Daarnaast is het lastig om de leerlingen gemotiveerd te krijgen om buiten het klaslokaal/de les zelfstandig te werken.”

Het draagvlak voor de veranderde invulling van onderwijstijd is ook aan bod gekomen tijdens de casestudies. Hier ging het onder andere over de (afwezigheid van) affiniteit van de huidige docenten met het nieuwe/veranderde onderwijsmodel. Bij een van de scholen uit de casestudies zijn docenten vertrokken omdat ze ontevreden waren dat ze de leerlingen minder vaak (in de vaste groep) gingen zien. Er zijn echter ook juist nieuwe docenten op het onderwijsmodel afgekomen. Op deze manier kan er dus ook steeds meer overeenstemming tussen het onderwijsmodel en de medewerkers ontstaan. Op een andere school is er een professioneel statuut opgesteld zodat nieuwe docenten vooraf al kunnen inzien of de manier van lesgeven bij ze zou passen.

Ook het perspectief en de houding van leerlingen zijn in de praktijk soms een struikelblok gebleken. Wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen reguliere lessen en keuzelessen, gaan leerlingen de keuzelessen al snel als ‘extra’ lestijd beschouwen, terwijl dit ook onderdeel is van de onderwijstijd. Leerlingen (pubers) willen toch vaak het liefst gewoon zo min mogelijk naar school, werd in meerdere interviews benoemd. Ook kunnen leerlingen extra ondersteuningslessen tijdens flexuren als straf gaan zien, wanneer ze hier verplicht naartoe moeten, omdat ze bijvoorbeeld onvoldoende staan voor een vak. De balans tussen verplichting, motivatie en eigen verantwoordelijkheid is lastig te bepalen en kan enorm verschillen tussen leerlingen op individueel niveau en op groepsniveau (onderwijstype).

Borgen van kwaliteit

Het borgen van kwaliteit kan een uitdaging zijn vanwege bijvoorbeeld:

“De balans tussen kwaliteit en contacttijd. Ook al hebben ervaringen in de achterliggende jaren laten zien dat er (als het moet) veel mogelijk is, vorming en attitude kan alleen worden overgebracht, aangeleerd en voorgeleefd in een contact tussen docent en leerlingen.”

“Niet zozeer het invullen maar de grote van het aanbod en de veelheid aan mogelijkheden voor leerlingen. Het maken van keuzes wat bieden we wel/niet aan.”

“Waarborgen dat wat we doen in die ruimte daadwerkelijk aansluit bij wat de leerlingen nodig hebben, en waarborgen dat leerlingen de doelen van het curriculum behalen.”

“De balans tussen kennisoverdracht enerzijds en een zinvol, motiverend curriculum anderzijds. Een week stage betekent een week lesuitval, maar is ook een belangrijke en zinvolle voorbereiding op de maatschappij van de toekomst en op LOB.”

“De verschillen tussen leerlingen goed bedienen en tegelijkertijd een compact en goed rooster handhaven.”

Roostertechnische knelpunten zijn ook naar voren gekomen tijdens de casestudies. Hier bleek dat na trial en error de scholen hier wel uit zijn gekomen. Zo lichtte een geïnterviewde roostermaker toe dat het roosteren van keuzeblokken vooral in de bovenbouw een lastig puzzel is, vanwege de vele differentiatiemogelijkheden

in de individuele roosters. In alle gevallen worden de reguliere lessen als eerste geroosterd en vanuit die basis wordt gekeken waar de keuzeblokken ingepland kunnen worden. Toch blijkt in de praktijk dat er door het jaar heen nog steeds wijzigingen nodig zijn. Bij een andere casestudie bleek dat de veranderingen rondom de invulling van de onderwijstijd teveel druk op het rooster legden, omdat meerdere klassen en docenten op hetzelfde moment beschikbaar moesten zijn. Hieruit werd geleerd dat er van tevoren onderzocht moeten worden (eventueel door een roosterbureau) of de plannen realiseerbaar zijn.

Wet- en regelgeving

Wet- en regelgeving wordt eveneens genoemd als uitdaging. Respondenten ervaren de bestaande eisen aan het onderwijs (exameneisen, kerndoelen, curriculum) en criteria gehanteerd door de Inspectie soms als beperkend voor de onderwijskwaliteit.

“De belangrijkste uitdaging is voldoen aan de landelijke kwaliteitseisen zoals vervat in kerndoelen en exameneisen. Grootste knelpunt daarbij is het landelijke examen dat beperkend werkt en nodeloos complicerend is.”

“De inspectie kijkt bij de resultaten met name naar het eindexamen. Belangrijke alternatieve vormen voor de invulling van de onderwijstijd zoals door ons beschreven, worden niet meegenomen in de eindbeoordeling van een leerling. Het is lastig om los te komen van het vastgeroeste kader van de cognitieve eindbeoordeling.”

“Meer begrip en vertrouwen krijgen van inspectie. Mijn ervaring is dat inspectie een hoog “afvink”-gehalte hanteert op basis van vastgestelde kaders.”

“Structurele vermindering van de onderwijstijd kan alleen als het curriculum wordt aangepast.”

“Binnen het Praktijkonderwijs is hierin niets veranderd. Dit is nog steeds 1000 uur per leerjaar en kunnen we niet middelen. Stage is al heel lang onderdeel van het aanbod en tellen we dus ook als normale lestijd. Er is wel een wens om flexibeler met de tijd om te kunnen gaan. (bijvoorbeeld middelen)”

Overig

Ten slotte worden specifieke behoeftes van de doelgroep (bv ISK, vso, pro), beperkte financiële middelen, en beperkingen in huisvesting als uitdagingen benoemd.

“De ruimte die je kunt bieden hangt wellicht ook samen met de doelgroep.”

“De continuïteit, structuur die je leerlingen binnen het praktijkonderwijs moet bieden.”

“De grootste uitdaging voor ons als ISK is rust, regelmaat, structuur, luisterend oor en vooral veiligheid bieden.”

“Financiën te vinden. Nu komt het uit ons eigen budget, zonder hier specifieke middelen voor te ontvangen. Als er uiteindelijk geen middelen gaan binnenkomen dan moeten we er weer mee stoppen.”

“Ook is het lastig om voldoende plek te vinden om andere dingen te doen dan de reguliere lessen, omdat we precies genoeg lokalen hebben en die zijn niet ingericht om veel andere zaken dan reguliere lessen te geven.”

3.2.2 Advies voor andere scholen

Respondenten konden in de vragenlijst aangeven wat zij, op basis van hun eigen ervaring, andere scholen willen meegeven over de benutting van de ruimte bij de invulling van onderwijstijd. Wat is goed om juist wel, of juist niet doen? De antwoorden hierop zijn vaak twee kanten van dezelfde medaille. We tonen hieronder per onderwerp wat scholen elkaar wel en niet aanraden om te doen.

Plan/visie/doel

Adviezen over het omgaan met onderwijstijd hebben vaak betrekking op planvorming en visie. Schoolleiders geven aan dat het belangrijk is om de onderwijskwaliteit en opbrengsten voor leerlingen als doel voor ogen te houden, en een goed doordacht plan van aanpak op te stellen.

Wel doen - plan

“Aanpassingen doorvoeren op basis van inhoud: wat is het effect van de verandering op leerprestaties van de leerling? Dit vergt een weldoordacht en gedragen plan van aanpak.”

“Inbedden in de organisatie zodat het niet persoonsafhankelijk is. Maak het onderdeel van het koersplan van een school en daarmee de gesprekkencyclus. Zo blijft het structureel op de agenda staan en gaat het op den duur deel uitmaken van het curriculum. Hiermee wordt dan relatief weinig energie verspild.”

“Aan de voorkant heel goed na te denken en meer onderzoek te doen in waar de vraag zit bij de leerlingen en dit met elkaar proberen te realiseren.”

Niet doen - plan

“Verandering doorvoeren op basis van organisatorische wensen en daarbij het effect op de leerprestatie van de leerling uit het oog verliezen.”

“Het moet geen verplicht ophokken van leerlingen zijn, geen papieren invulling om de onderwijstijd op orde te krijgen of te houden.”

“Begin niet bij de roostermaker, maar bij mensen die geloven in het nut van andere onderwijsvormen.”

Draagvlak/meenemen van alle betrokkenen

Gerelateerd aan de planvorming wordt vaak specifiek het belang benadrukt van het meenemen van alle betrokkenen bij de vernieuwing. Het gaat dan om docenten, maar ook leerlingen en hun ouders en externe samenwerkingspartners. Het is belangrijk om iedereen goed te informeren over het plan en de beoogde doelen, en bijvoorbeeld docenten ruimte voor eigen inbreng te geven.

Uit de casestudies blijkt hetzelfde advies: Een gezamenlijke verantwoordelijkheid heeft een positieve invloed op het draagvlak in de school voor veranderingen in de invulling van onderwijstijd. Een casusschool heeft hiertoe alle collega's die daar geïnteresseerd in waren betrokken bij de besluitvorming.

Wel doen - draagvlak

“Neem ouders - MR mee; bedenk de activiteiten in samenhang en met de betreffende collega's; maak ouders en leerlingen duidelijk dat andere activiteiten dan 'les' ook leeractiviteiten of onderwijsactiviteiten zijn.”

“Betrek leerlingen, ouders, personeel en eventueel andere belanghebbenden bij het proces. Laat je goed informeren (ga naar andere scholen, gebruik bestaande

informatie, volg eventueel cursus/workshops) en sluit vooral je ogen niet voor anderen of andere opvattingen.”

“Ga het gesprek aan. Maak duidelijk wat dit doet met de opbrengst (is voor docenten heel erg belangrijk) en wees transparant in wat je beoogt.”

“Maak inzichtelijk waar de kansen liggen en waar problemen vallen te verwachten. Bespreek samen met het team welke keuzes je maakt en zorg hiermee voor draagvlak.”

“Collega's de ruimte te geven om zelf te komen met invulling van deze lestijd. Stimuleren om vrij te denken en de ruimte te geven aan bredere vormen van onderwijs dan vakspecifiek”

Niet doen - draagvlak

“Geen ruimte bieden aan medewerkers om mee te denken over invulling, leerlingen niet betrekken, ouders niet vragen om feedback, een gebrek aan duidelijkheid (doel moet duidelijk zijn).”

“Handelen zonder te luisteren en leren.”

“Doe vooral niet zaken waar docenten het voordeel niet van inzien voor hun eigen dagelijkse praktijk.”

“Plannen tot in detail voorbereiden en uitwerken en dan proberen ze te ‘verkopen’.”

“Je eigen plan trekken en dat top down willen implementeren.”

Daadwerkelijke invulling onderwijstijd

Over de daadwerkelijke invulling van de onderwijstijd wordt genoemd dat het belangrijk is om maatwerk en keuzemogelijkheden te bieden, maar daarin te waken voor téveel vrijheid (voor leerlingen) in de invulling. Creatieve oplossingen worden aangemoedigd, men moet niet denken in onmogelijkheden en wel out-of-the-box denken, maar niet te veel veranderingen tegelijkertijd willen doorvoeren. Verder wordt meermaals benadrukt dat het goed werkt om maatschappelijk relevante ervaringen buiten de school op te zoeken voor leerlingen.

Wel doen - invulling

“Neem ruimte om met de leerlingen buiten de school te kijken, het gaat soms ten koste van lesuren maar het levert uiteindelijk gemotiveerde leerlingen op, dit zal de prestatie ten goede komen.”

“Meer gebruik maken van digitale lessen, lessen die vooraf gefilmd zijn en flexibel ingezet kunnen worden. De leraar krijgt zo meer ruimte voor de begeleiding. Een soort flipping the classroom.”

“Maatschappelijk relevante projecten die voldoende structuur bieden en de wereld voor leerlingen opent.”

“Een combinatie te maken van persoonlijk plan, maar daar wel verplichting aan hangen van inzet qua tijdsbesteding”

“Stages zijn enorm verrijkend en leerzaam voor leerlingen. Online lessen kunnen voorkomen dat leerlingen tijdens tussenuren zonder zinvolle invulling op school moeten blijven.”

“Wees vooral creatief en laat je niet leiden door de angst om de “lesstof” er niet doorheen te krijgen. Toon lef!”

“Loslaten van oude structuren en durven te experimenteren.”

Niet doen - invulling

“Geef leerlingen ruimte om zelf keuzes te kunnen maken maar laat leerlingen niet volledig los, vergeet de begeleiding niet.”

“Denken in onmogelijkheden, er is veel meer mogelijk dan men denkt.”

“Neem niet te grote stappen tegelijk. Als je ergens aan een radartje gaat draaien bewegen er radertjes mee op plekken waar je het niet verwacht.”

Een aanvullend advies vanuit een geïnterviewde school hierover is om zoveel mogelijk van het aanbod dat wordt verzorgd ook daadwerkelijk op te nemen in het rooster. “Er waren onderwijsactiviteiten die buiten het rooster om werden gepland, die wel degelijk kwalificeren als onderwijstijd.”

Monitoren

Ook monitoren van de resultaten en bijstellen op basis van evaluatie worden geadviseerd.

Wel doen - monitoren

“Met ouders en leerlingen evalueren wat je waarom hebt aangepast en dit meenemen in je besluitvorming.”

“Periodieke analyse van de gerealiseerde en geplande onderwijstijd, waardoor sneller interventies kunnen worden gedaan in relatie tot de urennorm.”

“Regelmatig met elkaar evalueren wat het effect is van interventies of nieuwe vormen van onderwijs: niet alleen het effect ervan op motivatie/tevredenheid, maar ook op onderwijskwaliteit en werkdruk medewerkers.”

“Duidelijk en smart formuleren wat de doelstelling(en) zijn en deze met regelmaat evalueren en indien nodig doelstelling(en) en/of uitvoering bijstellen.”

3.3 Onderzoeksvraag 3: Welke situatie(s) vinden scholen wenselijk vanuit a) een betere kwaliteit van onderwijs, b) een aantrekkelijk beroep en c) het verhogen van leerprestaties/motivatie? En welke stappen kunnen zij zetten om daar te komen?

Allereerst beschrijven we hier de effecten van de gewijzigde invulling van onderwijstijd die schoolleiders in het inventarisatieinstrument hebben aangegeven op het gebied van werkdruk van docenten, kwaliteit van onderwijs en leerprestaties en motivatie van leerlingen. Tabel 3.3 laat zien wat de opbrengst is van de keuzes die de vestiging heeft gemaakt. Zo geldt bijvoorbeeld bij negentien procent van de interventies dat de werkdruk voor docenten verslechterd is, bij 24 procent van de interventies is deze verbeterd (lager geworden).

De kwaliteit van onderwijs is in veruit de meeste gevallen volgens de schoolleider gelijk gebleven (39%) of verbeterd (59%). Eenzelfde patroon zien we bij de effecten op de leerprestaties van leerlingen en de motivatie van leerlingen.

Tabel 3.3 Effecten invulling onderwijstijd

	Minder		Gelijk		Meer/beter	
	n	%	n	%	n	%
Werkdruk docenten	139	19%	416	57%	180	24%
Kwaliteit onderwijs	18	2%	287	39%	430	59%
Leerprestaties leerlingen	14	2%	339	46%	382	52%
Motivatie leerlingen	22	3%	198	27%	515	70%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

Voor de kwaliteit van onderwijs komt in de casestudies vrijheid om de onderwijstijd zelf in te vullen naar voren, omdat dit bijdraagt aan het kunnen toepassen van de eigen visie en het aansluiten bij de behoefte van de leerlingen. Wat scholen *wenselijk* vinden op dat gebied wordt vrijwel niet belemmerd door de wetgeving zoals hij nu is. Sommige scholen zouden nog wel meer ruimte willen voor maatwerk voor individuele leerlingen. Zo wordt de situatie aangehaald van leerlingen die een jaar overdoen. Zij zouden wel verder kunnen met bepaalde vakken en daarin versneld examen doen. Volgens de wet zou er dan vervangende onderwijstijd voor deze leerling moeten zijn. Dat is, zo zegt de school die dit voorbeeld aandraagt, niet in overeenstemming met de visie van de school en is inhoudelijk ook niet nodig voor de leerling om de benodigde resultaten te behalen. “Aan de ene kant ervaren we vanuit de wet veel ruimte, maar met dit soort dingen is het toch weer heel strikt.”

Wat juist tégen de kwaliteit van onderwijs kan ingaan, is het, vanwege de regelgeving omtrent onderwijs, creatief boekhouden. Als voorbeeld wordt genoemd dat scholen in tentamenweken een toets plannen in de ochtend én een in de middag, zodat ze toch een hele lesdag kunnen rekenen. “Dus de kaders moeten niet zo beklemmend worden dat scholen op zoek gaan naar dergelijke oplossingen om maar aan de norm te kunnen voldoen. Het doel is altijd onderwijskwaliteit.” Een geïnterviewde schoolleider geeft aan dat bij de verantwoording van de onderwijstijd meer naar het leerrendement gekeken zou moeten worden, en minder naar het aantal uren dat leerlingen in de klas zitten. Over het algemeen wordt de wetgeving rondom onderwijstijd door geïnterviewden niet (meer) als beperkende factor voor het realiseren van onderwijskwaliteit gezien. Wel vraagt men aandacht voor het onderscheid tussen doel (goede onderwijskwaliteit) en middel (de normen rondom onderwijstijd). “Er wordt nog teveel vastgehouden aan het idee dat ieder kind een bepaald aantal uur op school les moet volgen.”

De vestigingen die hebben deelgenomen aan de casestudies, ervaren over het algemeen dat de werkdruk voor docenten ten tijde van “de omslag” toeneemt. Veranderen en ontwikkelen kost tijd en energie, ook van de docenten. Het begeleiden en organiseren van leren buiten de school en samenwerking met externen vraagt veel organisatie. Daarnaast brengen de veranderingen veelal (deels) een andere rol voor docenten met zich mee (bijvoorbeeld een meer coachende in plaats van lesgevende rol, en/of een meer formatieve dan summatieve begeleiding van leerlingen). Ook dit vraagt een omslag van een deel van de docenten waardoor de ervaren werkdruk in die fase toeneemt. Daar staat tegenover, zo zegt een geïnterviewde docent, dat minder verplichte uren voor de kernvakken voor een deel van de leerlingen een prima situatie is, en het de docent rust geeft dat de leerlingen die wat extra’s nodig hebben, dit op een ander moment en in een kleinere groep ook daadwerkelijk krijgen. Niet alles hoeft dan in de verplichte uren te gebeuren en dat geeft ook een zekere ademruimte.

Specifiek rondom de aantrekkelijkheid van het beroep lichten geïnterviewde schoolleiders toe dat vrijheid en variatie in hun werk door een belangrijk deel van hun medewerkers wordt gewaardeerd. Een bredere invulling van onderwijstijd maakt daarmee het beroep voor deze docenten aantrekkelijk. De geïnterviewden vertellen dat er nieuwe collega's specifiek zijn afgekomen op de wijze waarop het onderwijs is ingericht. Daar staat tegenover dat (grote) veranderingen ook betekenen dat sommige medewerkers naar een andere school vertrekken. Dit wordt niet meteen als probleem gezien; het is van belang dat de visie, de uitwerking daarvan en het docententeam bij elkaar passen. Bij veranderingen in het een, kunnen veranderingen in het ander passend zijn. Voor de aantrekkelijkheid van het beroep wordt door geïnterviewde docenten ook genoemd dat veranderingen soms worden gebracht als een inhoudelijk gemotiveerd idee, terwijl lerarentekort of het niet kunnen realiseren van voldoende onderwijstijd worden ervaren als de werkelijke aanleiding.

Als het gaat om leerprestaties en motivatie van leerlingen, is het kunnen maken van eigen keuzes door de leerlingen en het breder kijken dan alleen leren op school (zoals leren in de praktijk, stages, projecten "buiten de deur", samenwerken met maatschappelijke organisaties) belangrijk voor de scholen.

In de casestudies zien we dat elke school bezig is met een doorlopend proces; er zijn voor het nieuwe schooljaar ook weer nieuwe ambities, evenals verbeteringen in de wijze waarop onderwijstijd wordt ingevuld. Daarin is het soms zoeken naar de balans tussen behouden en aanpassen. "Wat is te beschouwen als een kinderziekte of als een gewenningsproces dat min of meer ongewijzigd meer tijd nodig heeft, en wat zijn zaken die daar niet onder vallen en fundamenteeler moeten worden gewijzigd?" is een vraag die daarbij een rol speelt. Een voorbeeld hiervan is de balans tussen de hoeveelheid 'kernuren en flexuren'; ondanks het uitgangspunt om kernvakken voor een bepaald aantal uur per klas in te roosteren, kunnen onderwijsresultaten en/of feedback van docenten ertoe leiden hier voor een van de vakken toch andere keuzes in te maken. Ook de balans tussen sturen en loslaten van leerlingen benoemen de geïnterviewden als een aandachtspunt bij de gewenste invulling van onderwijstijd. Het zelf zoeken van een stage of het zelf kiezen uit flexuren door leerlingen zijn in diverse onderwijsconcepten belangrijk, omdat de visie is dat leerlingen ruimte en zelfstandigheid moeten krijgen om verantwoordelijkheid te nemen. De praktijk leert de geïnterviewden echter ook dat een deel van de leerlingen dat moeilijk vindt. Hoeveel sturing is dan nodig en gewenst? En waar ligt de grens van de hoeveelheid sturing die nog past bij de visie van de school? Wat zijn de mogelijkheden om leerlingen te begeleiden in het leren maken van deze keuzes en welke rol van de docent is daarvoor nodig? Het zijn voorbeelden van vragen die in de praktijk leven bij dit onderwerp. Een leerling zegt daarover: "Het is wel dubbel want we denken met deze nieuwe inrichting soms: ik wil niet na schooltijd iets inplannen, want 2 uur voelt voor mij als einde schooldag. Maar de tijd erna hoort natuurlijk eigenlijk wel bij je schooldag. Maar als je geen zin hebt kun je ook gewoon naar huis, doe ik zelf ook wel eens." Docenten op deze zelfde school vertellen dat de visie, waar zij zich in herkennen, en de praktijk nog onvoldoende op elkaar aansluiten: "het is lastig om ze [de leerlingen] de keuzes voor keuzeblokken weloverwogen te laten maken. Ze kiezen bijvoorbeeld de blokken waar hun vrienden ook naartoe gaan. Het maken van de juiste keuzes vraagt goede begeleiding en de mentoraatsuren zijn daarvoor niet toereikend." Een van de scholen heeft op basis van interne evaluatie besloten dat een medewerker specifieke uren gaat krijgen om leerlingen te begeleiden bij het vinden van een stage. Het was te intensief voor de mentoren om dit proces voor al hun leerlingen goed te begeleiden.

Proces

Een aspect van onderzoeksvraag 3 is welke stappen scholen hebben gezet om op onderwijstijd op de gewenste manier in te kunnen vullen. Deels is deze vraag beantwoord bij de tips en adviezen (do's en don'ts) die scholen vanuit hun ervaring hebben geformuleerd voor andere scholen (zie paragraaf 3.2.2). In de casestudies horen we vooral "gewoon beginnen en dan continu evalueren en doorontwikkelen".

Het gaat daarbij niet om ondoordacht of onvoorbereid starten met veranderingen, maar om starten zonder dat elk detail is uitgedacht en alle vragen beantwoord zijn. Men benoemt het risico van een te lange aanloop en teveel overleg, daar waar starten en ervaren juist ook het antwoord kan bieden op een deel van de vragen. Wel horen we een deel van de docenten ook zeggen dat ze behoefte hadden aan eerdere besluitvorming en meer houvast of begeleiding/coaching. Een deel van de geïnterviewde leerlingen voelde zich goed geïnformeerd en voorbereid op veranderingen, een deel van de leerlingen geeft ook aan dat de invulling van bepaalde onderwijsvormen bij de start nog te wensen over liet.

“We hebben gewerkt met flexibele onderwijstijd waarin leerlingen de keuze kregen om naar verrijkingslessen te gaan en we reguliere lessen uit de lessentabel hadden gehaald/verminderd. dit hebben we teruggedraaid omdat de resultaten van leerlingen achteruit gingen.”

“Momenteel is dit onderwerp natuurlijk hot topic vanwege het lerarentekort. Voor nu proberen we uitval vooral op te lossen door óf groepen samen te voegen, óf de kaasschaaf methode toe te passen. In de toekomst willen we graag toewerken naar andere opties:

- *differentiëren in lestijd (niet alle leerlingen hebben evenveel lestijd nodig)*
- *differentiëren in lesvormen waardoor een grotere groep leerlingen tegelijk bediend kan worden*
- *de hulp van leerlingen uit hogere leerjaren inzetten*
- *gebruik maken van OOP*
- *meer samenwerking aangaan met andere scholen”*

3.4 Onderzoeksvraag 4: Hoe tevreden zijn de belanghebbende partijen in de school?

Om de tevredenheid van belanghebbende partijen in kaart te brengen, hebben we in de online inventarisatie allereerst de vraag gesteld aan schoolleiders of bepaalde groepen belanghebbenden betrokken zijn bij de invoering van vernieuwingen in onderwijstijd op de vestiging. Daarbij zijn de volgende categorieën onderscheiden in de vragenlijst: roostermakers, teamleiders, MT, docenten/assistenten binnen de school, docenten/assistenten van andere scholen, werkgevers/beroepspraktijk/externen, beleidsmedewerkers, en anderen. Tabel 3.4 toont dat bij de overgrote meerderheid van de vestigingen de roostermakers (83%) en de docenten/assistenten binnen de school (89%) betrokken zijn bij de invoering. Beleidsmedewerkers (8%) en docenten/assistenten van een andere school (20%) zijn minder vaak betrokken bij de invoering.

Tabel 3.4 Betrokkenheid bij de invoering van vernieuwingen in onderwijstijd

	% vestigingen
Roostermakers	83%
Teamleiders	75%
MT	62%
Docenten/assistenten binnen school	89%
Docenten/assistenten andere school	20%
Werkgevers/beroepspraktijk/externen	33%
Beleidsmedewerkers	8%
Anders	10%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

Vervolgens is in de online inventarisatie gevraagd naar de tevredenheid van diverse groepen belanghebbenden over de invulling van onderwijstijd. Deze groepen zijn de schoolleider, docenten/assistenten, ondersteunend personeel, leerlingen en ouders. In Tabel 3.5 is te zien dat, overall, de (on)tevredenheid van schoolleiders, docenten, leerlingen en ouders (zoals door schoolleiders gerapporteerd) met elkaar in lijn is. Enkele procenten van de respondenten geven ontevredenheid aan van bepaalde groepen betrokkenen. Tussen de zeventig en tachtig procent van de vestigingen rapporteert tevredenheid van betrokkenen. Scholen werken bijvoorbeeld samen met mbo- en ho-instellingen, het lokale/regionale bedrijfsleven en/of een culturele instelling. In een van de casestudies werkt de school samen met een bureau dat ontmoetingen tussen leerlingen en bedrijven organiseert. Dit bureau is een samenwerking tussen het onderwijs, de ondernemers en de gemeentelijke overheid. De school geeft aan dat dit hen veel werk uit handen neemt door op diverse manieren te ondersteunen bij LOB vanuit een bestaand netwerk van onderwijsorganisaties en bedrijven.

Tabel 3.5 *Tevredenheid over de invulling onderwijstijd*

	Ontevreden		Neutraal		Tevreden	
	n	%	n	%	n	%
Schoolleider	22	3%	135	18%	578	79%
Docenten/assistenten	32	4%	163	22%	540	73%
Ondersteunend personeel	17	2%	206	28%	512	70%
Leerlingen	21	3%	149	20%	565	77%
Ouders	24	3%	145	20%	566	77%

Bron: Inventarisatie instrument onder schoolleiders

Schoolleiders

De meerderheid van de schoolleiders is tevreden over de manier waarop invulling wordt gegeven aan onderwijstijd op hun school. Bij voorbeelden van de invulling van onderwijstijd die *zeer tevreden* schoolleiders noemen, gaat het bij bijna de helft van de vestigingen om stages als onderdeel van het programma en een vijfde zet een vorm van flex-/maatwerkuren in om iedere leerling zo goed mogelijk te bedienen binnen (of deels bovenop) de minimale urennorm. Andere soorten invullingen die door de zeer tevreden schoolleiders worden genoemd zijn extracurriculaire activiteiten, (meerdaagse) excursies of uitwisselingen, project(dagen/weken), ondersteuningsuren, (begeleide) zelfstudie-uren, een honoursprogramma en de optie om voor een of meer vakken versneld examen te doen. Op veel scholen worden meerdere van deze vormen van onderwijstijd naast elkaar aangeboden. Ook worden activiteiten anders dan kernlessen ook regelmatig ingezet om lesuitval te compenseren en tussenuren op te vangen.

Een klein deel van schoolleiders (3%, zie Tabel 3.5) is ontevreden over hoe de onderwijstijd op hun school wordt vormgegeven. Het soort voorbeelden dat hier wordt genoemd komt grotendeels overeen met de voorbeelden van zeer tevreden schoolleiders. Het is daarom zonder verdere context moeilijk te zeggen waar het succes of de knelpunten van de invulling hem precies in zit. Afgaande op de informatie uit de verdiepende gesprekken, kunnen bijvoorbeeld het invoeringsproces en de communicatie zowel binnen de school als naar ouders en leerlingen hier bepalende factoren in zijn. De meest voorkomende invulling van onderwijstijd bij de ontevreden schoolleiders heeft te maken met flexuren. Zoals hierboven beschreven kan dit ook heel goed uitpakken; veel schoolleiders van vestigingen waar deze invulling is gekozen rapporteren tevredenheid. Waar de ontevreden schoolleiders hier tegenaan lijken te lopen, is de spanning tussen verplichte en vrijwillige flexuren. Leerlingen ervaren het als straf als ze ‘extra’ lessen moeten volgen wanneer ze onvoldoende resultaten behalen. Ook kan het lastig zijn om duidelijk te maken wat de meerwaarde is van deze uren die bovenop het basisrooster lijken te komen. Lijken, want het gaat om uren die onderdeel zijn van de minimale onderwijstijd. Tevens kan het indelen van flexuren roosterteknisch lastig zijn. Hierna volgen een aantal voorbeelden waarin specifiek wordt benoemd wát er niet goed ging bij deze scholen;

“Van de 36 lessen zijn 3 a 4 lessen per neergezet als keuzewerktijd. Deze constructie levert voortdurend discussie op over de meerwaarde. Het is heel lastig om de vraag van leerlingen en het aanbod op elkaar af te stemmen.”

“Docenten ervaren een grote druk om in pakweg 3 lessen per week hun curriculum vorm te geven en de leerlingen goed voor te bereiden op het examen. Extra aandacht voor de basisvaardigheden maakt deze druk alleen maar groter: ik voorspel een beweging terug naar nog traditioneler onderwijs bij ons op locatie.”

“Er is in het verleden geprobeerd om een keuzeprogramma samen te stellen. Aanvankelijk werden er optionele uren aangeboden m.b.t. interessegebieden. Vervolgens werd het aanbod uitgebreid met 'verplichte' begeleidingsuren. Het verplicht stellen van deelname naast een verdiepingsaanbod was geen succes.”

“Afgelopen schooljaar zijn er extra 'instructie-uurtjes' voor bijna alle vakken georganiseerd. Het initiatief lag bij de leerlingen, zij konden zelfstandig de keuze maken om deel te nemen aan dit vakspecifieke vragen/uitleguurtje. Van dit aanbod werd vooral vlak voor de toetsweek gebruik gemaakt bij specifieke vakken. Lastig was tevens dat de begeleidende docent niet altijd de lesgevende docent was. Bovendien was dit aanbod niet voor alle leerlingen aansluitend op hun rooster en dat werkte ook niet goed.”

Docenten

In de online inventarisatie is aan schoolleiders gevraagd hoe tevreden andere groepen binnen de school volgens hen zijn over de manier waarop een bredere invulling aan de onderwijstijd wordt gegeven. We zien dat de (on)tevredenheid van de schoolleiders overeenkomt met die van de docenten. Net als bij de tevredenheid van schoolleiders, zien we dat er veel van de scholen waar docenten zeer tevreden zijn over de invulling van onderwijstijd, de scholen zijn waar stages worden ingezet. Verder komen ook hier voorbeelden terug die te maken hebben met excursie/uitwisselingen, extracurriculaire activiteiten, flexuren, projecten, ondersteuningsuren, zelfstudie-uren en enkele mogelijkheden voor deelname aan een honoursprogramma en versneld examen doen.

De meest voorkomende brede invulling van onderwijstijd op scholen waar docenten (*zeer*) ontevreden hierover zijn (volgens de schoolleiders), is de inzet van flexuren. Ook over zelfstudie-uren binnen de onderwijstijd zijn docenten niet altijd tevreden. Deze uren worden begeleid door docenten of onderwijsassistenten. Docenten in een deel van de casestudies laten weten dat zij minder tevreden zijn over dat ze leerlingen minder vaak (in vaste groep) zien. Dit kan een manier zijn om lesuitval en/of een lerarentekort op te vangen. Wederom komen hier veel dezelfde soort invullingen van onderwijstijd naar voren als bij de zeer tevreden docenten. Docenten in de casestudies zeggen ook dat ze meer ruimte zouden willen voor het begeleiden van leerlingen, ook bij stages. Zo lopen leerlingen op een van de geïnterviewde scholen stage in een grote regio en bij heel verschillende bedrijven. Dat levert veel reistijd op in een periode waarin de docenten de praktijkexamens afnemen bij de vierdejaars leerlingen. In de praktijk komt het bezoeken van de stageplekken daarom weinig voor. Voor het goed laten aansluiten van school en stage en voor het zicht op wat leerlingen leren, zou meer ruimte voor bezoeken gewenst zijn.

Een school vertelt in de interviews dat uit eigen onderzoek bleek dat ervaren docenten vaker voorstander zijn van leerlingen veel “de maatschappij in sturen”, en dat beginnende docenten meer behoefte hebben aan houvast en de klas minder los durven te laten. Een geïnterviewde docent benoemt ook dat collega's, met name nieuwe collega's, echt moeten wennen aan de situatie waarin de leerlingen die op externe stage zijn een hele week niet op school zijn. Het lijkt hierbij niet te gaan om ontevredenheid, maar om een verandering naar een rol die betrokkenen nog niet gewend zijn.

Ondersteunend personeel

In de interviews voor de casestudies hebben we ook gesproken met roosteraars, omdat de verwachting was dat een andere invulling van onderwijstijd ook invloed heeft op hun werk. Een deel van de roosteraars werkte nog niet op betreffende school of vestiging ten tijde van de verandering in invulling van onderwijstijd. Zij kunnen geen vergelijking maken, maar wel aangeven wat andere vormen dan reguliere lessen van hen vragen. Het roosteren van grotere blokken (zoals stages van meerdere weken) geeft over het algemeen weinig problemen; deze zijn van tevoren bekend en variëren normaal gesproken niet tussen leerlingen. Een roosteraar noemt met name een groot verschil tussen de onderbouw en bovenbouw omdat laatstgenoemde veel verschillende vakkenpakketten heeft. Vanaf de tweede klas kiezen leerlingen al verschillende vakken waardoor het rooster complexer wordt. In alle gevallen worden de reguliere lessen als eerste geroosterd. Vanuit deze basis wordt gekeken waar de keuzeblokken ingepland kunnen worden. Roostertechnisch is het een flinke puzzel die over het algemeen goed slaagt, zo zegt deze roostermaker. Wel is de praktijk in alle gevallen dat er door het jaar heen wijzigingen nodig zijn. Diverse roosteraars in de casestudies noemen ook dat er in de loop van de tijd meer aandacht voor is gekomen om alle activiteiten voor leerlingen ook daadwerkelijk in het rooster op te nemen. Er is meer bewustzijn rondom onderwijstijd en het zichtbaar maken van *al* het aanbod, niet alleen de reguliere lessen. De roostermakers in de casestudies zijn over het algemeen tevreden, hoewel ze graag zouden zien dat knopen eerder worden doorgehakt zodat zij voldoende tijd hebben om elk jaar de - per definitie - ingewikkelde roosterpuzzel te leggen. Zij laten een grote motivatie blijken om roosters te maken die de leerlingen optimaal bedienen en waarin maatwerk mogelijk is en ervaren het puzzelen ook als een aantrekkelijk aspect van hun beroep.

Leerlingen en ouders

Aan schoolleiders is ook gevraagd om de tevredenheid van leerlingen en ouders, over de invulling van de onderwijstijd, in te schatten. We zien hierin een vergelijkbaar patroon naar voren komen als in de voorgaande paragrafen. Er is veel overlap in de uiteenlopende voorbeelden van de invulling, bij tevreden- en ontevredenheid, maar er komen bij de *zeer tevreden* leerlingen en ouders met name veel voorbeelden met stages naar voren komen en bij de (*zeer*) *ontevreden* groep worden het vaakst flexuren genoemd. Ook in de casestudies zijn leerlingen en ouders bevraagd. Beide groepen zijn deels positief en deels kritisch. De positieve punten die naar voren komen, hebben te maken met het kunnen maken van eigen keuzes door leerlingen (bijvoorbeeld in keuze-uren of stages) en met het leren van andere vaardigheden dan in reguliere lessen. “Als je kind zelfstandiger is en dat inplannen zelf goed kan doen, dan is het een goed werkend concept”, zo geeft een van de geïnterviewde ouders aan. Leerlingen van een andere school gaan in op hun tevredenheid over projectweken en stages als ‘alternatieve’ invulling van onderwijstijd. Ze zien als belangrijkste verschillen met de gewone lessen dat ze in de projectweken leren samenwerken, zelfstandiger worden en oefenen met presenteren, zonder je daar lang van tevoren op te kunnen voorbereiden. Bovendien kunnen de leerlingen in de stages nieuwe ervaringen opdoen en in contact komen met andere mensen. Dan zien ze “waar ze het allemaal voor doen”, wat naar hun eigen zeggen geweldig werkt voor de motivatie. De projectweken kunnen wel wat meer afwisseling en uitdaging gebruiken, vinden de leerlingen. Een vergelijkbare analyse zien we in meerdere casestudies; het implementeren van keuzelessen of projecten vraagt een weloverwogen, afwisselende invulling daarvan om de meerwaarde te laten blijken en leerlingen te motiveren. Als dat (nog) niet lukt, is daar kritiek op.

Kritische punten in de interviews bij leerlingen en ouders hebben ook te maken met de hoeveelheid lesuitval en de wijze waarop die wordt opgevangen gecommuniceerd. Het onderwerp van de interviews was de wijze van invulling van onderwijstijd. Onafhankelijk van de specifieke invulling door de school, wordt lesuitval door de leerlingen en ouders in een deel van de casestudies uit eigen beweging naar voren gebracht als zorgpunt.

4 Conclusies

In dit inventarisatieonderzoek van invulling van onderwijstijd in het voortgezet onderwijs, hebben we vier onderzoeksvragen beantwoord:

1. Wat doen scholen momenteel in de praktijk met de beschikbare ruimte binnen de wettelijke kaders van onderwijstijd?
2. Lopen scholen die de beschikbare ruimte actief benutten of willen benutten tegen obstakels aan? En zo ja, welke?
3. Welke situatie(s) vinden scholen wenselijk vanuit a) een betere kwaliteit van onderwijs, b) een aantrekkelijk beroep en c) het verhogen van leerprestaties/motivatie? En welke stappen kunnen zij zetten om daar te komen?
4. Hoe tevreden zijn de belanghebbende partijen in de school?

In hoofdstuk 3 zijn de antwoorden op deze onderzoeksvragen achtereenvolgens uitgewerkt. In dit hoofdstuk gaan we in op de daarop gebaseerde conclusies.

4.1 Invullingen in de praktijk

Er is sprake van variatie in de invullingen in de praktijk, maar we concluderen ook dat er veelal voor een vergelijkbaar soort invullingen wordt gekozen. Er zijn in totaal 749 voorbeelden van veranderde invulling van onderwijstijd aangeleverd door de schoolvestigingen. De meest voorkomende typering van verandering invulling onderwijstijd is 'differentiatie tussen leerlingen'. Afgelopen schooljaar hadden de genoemde voorbeelden van de invulling van onderwijstijd niet een grote, maar ook geen kleine reikwijdte. Met een kwalitatieve analyse van de voorbeelden uit de online inventarisatie zijn de volgende overkoepelende onderwerpen van veelvoorkomende invullingen vastgesteld:

- Flexibele inrichting van het rooster
- Keuzelessen/-modules/flexuren
- Maatwerk/extra begeleidingsuren
- Stages/bedrijfsbezoeken (LOB)
- (Extracurriculaire) activiteiten
- Vakoverstijgende projecten

Uit kwantitatieve gegevens over de typering van de invulling van onderwijstijd, die respondenten zelf aan hun voorbeelden konden toekennen, blijkt dat na de wetswijziging in 2015 meer werd ingezet op nieuwe invullingen van onderwijstijd zoals alternatieve vormen van roostering en leerlingen zelfstandig laten werken.

De reden dat de scholen (waarvan een casestudie is gemaakt) op deze manieren gebruik maken van de beschikbare ruimte binnen de onderwijstijd is visiegestuurd. Onderdeel van deze visie is veelal eigenaarschap voor leerlingen en docenten, wat meer keuzevrijheid en een hogere mate van eigen verantwoordelijkheid vraagt. De scholen zoeken hierin naar een balans tussen deze waarden en de focus op het behalen van meetbare leerresultaten. Verder zijn aspecten die terugkomen in de onderwijsvisies die ten grondslag liggen aan de veranderende invullingen van onderwijstijd: meer integratie van formatief onderwijs, meer of betere differentiatie tussen leerlingen, beter aansluiten bij de specifieke leerbehoeften van leerlingen en het bieden van maatwerk.

Naast de onderwijskundige visie werden in de interviews ook andere redenen voor hervormingen in de invulling van onderwijstijd genoemd. Zo werd er bijvoorbeeld bezuinigd door minder vaste lessen te roosteren en dit aan te vullen met andere activiteiten, waar minder vakspecifieke docenten voor nodig zijn. Ook het maatschappelijk belang was een drijfveer. Hiervoor zitten leerlingen van verschillende onderwijssoorten gemengd in de klas tijdens keuzelessen, met het idee dat dit een betere weerspiegeling geeft van en voorbereiding is op deelname aan de maatschappij. Ten slotte kan een unieke invulling van onderwijstijd naast de reguliere lessen een manier zijn voor een school om zich te profileren en leerlingen aan te trekken.

Bij de scholen die zijn geïnterviewd voor een casestudie is veel sprake van gezamenlijke besluitvorming, samenwerking en gedeelde verantwoordelijkheid wat betreft de totstandkoming van onderwijshervormingen binnen de ruimte in de onderwijstijd. Heldere en uitgebreide communicatie hierover is ook van groot belang. Het roostertechnische aspect kan een grote uitdaging zijn, de roostermaker is daarom een belangrijke stakeholder binnen de school. De grootste stakeholders buiten de school zijn bedrijven, voor de scholen die stages inzetten als onderdeel van de onderwijstijd.

4.2 Obstakels en adviezen

De scholen in het onderzoek geven vaak aan graag gebruik te maken van de ruimte die er is om invulling te geven aan onderwijstijd. Er zijn echter ook obstakels en belemmeringen. Het lerarentekort leidt tot zowel een probleem voor het verzorgen van voldoende onderwijstijd als een gebrek aan tijd en ruimte voor het organiseren van nieuwe plannen. Er kan overigens ook een andere draai worden gegeven aan dit perspectief, namelijk dat flexonderwijs minder vakspecifieke docenten vraagt, waardoor er weliswaar evenveel mensen nodig zijn, maar dat docenten elkaar flexibeler kunnen afwisselen of voor elkaar in kunnen vallen. Een ander obstakel is een gebrek aan draagvlak; dit kan bij alle stakeholders binnen de school voorkomen. Een nieuw onderwijsmodel kan huidige docenten afstoten, anderzijds kunnen er ook juist nieuwe medewerkers op afkomen. Wat betreft de leerlingen, is het lastig om de juiste balans te bepalen tussen verplichting, motivatie en eigen verantwoordelijkheid. Dit zal voor elke school met de eigen specifieke leerlingpopulatie en de individuele variatie daarin verschillen.

Het borgen van de kwaliteit blijkt soms een uitdaging vanwege de veelheid aan mogelijkheden waaruit een keuze moet worden gemaakt die zo goed mogelijk aansluit bij wat de betreffende leerlingen nodig hebben. Daarbij moet ook weer de balans worden gezocht tussen kennisoverdracht en motiverend curriculum. Bovendien zit hierin een grote uitdaging in differentiatiemogelijkheden tussen leerlingen benutten en een compact rooster handhaven. Sommige scholen ervaren de bestaande eisen aan het landelijke examen, de kerndoelen, het curriculum en de criteria van de Inspectie als beperkend voor de onderwijskwaliteit.

De adviezen die scholen elkaar desgevraagd geven gaan over inhoud, en bovenal over het gelopen proces en de lessen die daaruit zijn geleerd. Ze adviseren elkaar om veranderbeslissingen vanuit de onderwijsvisie te maken, niet vanuit organisatorische of administratieve overwegingen. Om het draagvlak te bevorderen van alle betrokkenen (docenten, leerlingen, ouders en externe samenwerkingpartners) is het van belang om alle partijen goed te informeren en (voor wie dat relevant is) mee te laten beslissen. Dit draagt bij aan een gevoel van gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Voor de daadwerkelijke invulling van de onderwijstijd adviseren scholen elkaar om leerlingen keuzemogelijkheden te bieden, maar om ze daarin niet té vrij te laten, om maatschappelijke relevantie in opdrachten buiten de school te zoeken, om in creatieve oplossingen en mogelijkheden te denken en om alle onderwijsactiviteiten ook echt als onderwijstijd in te roosteren.

Tot slot wordt geadviseerd om resultaten te monitoren en het proces te evalueren om aan de hand daarvan te kunnen doorontwikkelen.

4.3 Onderwijskwaliteit, aantrekkelijkheid van het beroep, leerprestaties en motivatie, implementatie

Concluderend kunnen we stellen dat scholen de ruimte voor maatwerk belangrijk vinden voor zowel onderwijskwaliteit, aantrekkelijkheid van het beroep van leraar als de leerprestaties en motivatie. Ruimte om te zorgen dat leerlingen, met passende begeleiding, hun eigen keuzes kunnen maken binnen het programma en dat de school de inhoud en wijze van het leren kan laten aansluiten op de eigen visie (bijvoorbeeld buitenschools leren in diverse vormen). En ook ruimte om docenten te kunnen laten werken in een rol die bij ze past en daarin te variëren. Op dat laatste punt kan het wringen; docenten zijn in een deel van de gevallen niet tevreden over 'de match' tussen de ideeën op papier en wat zij daadwerkelijk in de praktijk kunnen realiseren. Werkdruk speelt daarbij een rol, ook wordt genoemd dat meer ondersteuning en coaching om toe te groeien naar een veranderende rol wenselijk is.

Dit laatste punt sluit ook aan bij de vraag naar de stappen om 'van A naar B' te komen. Evaringen die scholen rapporteren hebben te maken met de balans tussen zaken gezamenlijk vantevoren uitdenken en bespreken en tempo maken. Het perfecte plan op papier lijkt houvast te geven, maar de praktijk werkt altijd anders. Voldoende communicatie en afspraken vooraf worden als belangrijke factor genoemd, 'gewoon' beginnen en goed evalueren en bijsturen onderweg ook. De mening over hoe deze balans er uit moet zien, lijkt te verschillen tussen een deel van de docenten en schoolleiders. Met betrekking tot de stappen om 'van A naar B' komt ook een gezamenlijk vormgegeven proces naar voren, met zorgvuldige communicatie tussen alle betrokkenen. Tot slot horen we in veel van de casestudies terug dat het daadwerkelijk in het rooster opnemen van alle aangeboden leeractiviteiten een belangrijke stap is. Dat maakt inzichtelijk hoeveel (en welk) aanbod er is en doet recht aan de variatie aan leeractiviteiten die allemaal hun rol hebben in het leren van leerlingen en het realiseren van voldoende onderwijstijd.

4.4 Tevredenheid

Een conclusie rondom de tevredenheid bij betrokkenen in de school is dat er niet een specifieke invulling van onderwijstijd is die leidt tot tevredenheid of ontevredenheid. Bij de verschillende opties wordt zowel tevredenheid als ontevredenheid gerapporteerd. Een invulling die past bij de visie en de betrokkenen en die in een gezamenlijk proces is vormgegeven, lijkt het credo. Daarbij komt ook de behoefte naar voren aan ruimte voor het geven van feedback (vanuit ouders, leerlingen, docenten), daarin serieus genomen worden en het werken met evaluatie en bijsturing zodat ontwikkeling een doorlopend proces is. Het doel van een inventarisatie is niet het opsporen en aantonen van kwantitatieve verschillen. Toch lijkt er in de kwalitatieve informatie een verschil zichtbaar, waarbij er meer tevredenheid lijkt bij de scholen die stages aanbieden dan bij scholen die flexuren aanbieden. Een goede, zinvolle invulling en implementatie die door leerlingen en docenten als meerwaarde wordt gezien, is geen eenvoudige klus.

5 Casusrapportages

In dit hoofdstuk zijn de casusrapportages opgenomen van de zes afzonderlijke vestigingen die als casus hebben meegewerkt aan het onderzoek. De uitkomsten daarvan zijn verwerkt bij de beantwoording van de onderzoeksvragen in hoofdstuk 3 van deze rapportage. We danken alle geïnterviewden voor het maken van tijd en het delen van hun ervaringen.

5.1 School 1

Kenmerken van de vestiging	
Regio	<i>West</i>
Sector	<i>vmbo</i>
Leerlingaantal (DUO)	<i>> 1000</i>

Gesproken met:	
Schoolleiding	☒
Docenten	☒
Roostermakers	☒
Leerlingen	☐
Ouders	☐

5.1.1 Invulling onderwijstijd

De school biedt sinds vier schooljaren flexonderwijs. Leerlingen volgen verplichte lessen (kernlessen) en lessen naar keuze (flexlessen). Globaal 75 procent van de lestijd is kernlessen (te volgen door alle leerlingen van de klas) en 25 procent flex (op inschrijving naar behoefte van de individuele leerling). Leerlingen moeten per week minimaal drie flexlessen kiezen, meer mag ook. De inschrijving van de flexlessen is op basis van summatieve informatie (cijfers) of op basis formatieve indicatoren, als leerlingen meer dan de verplichte lessen nodig hebben om hun leerdoelen tijdig te behalen. Ook zijn er flexlessen te kiezen die gekoppeld zijn aan extra sport, muziek, kunst of techniek.

De aanleiding voor het werken met flexuren was met name een inhoudelijke; er was behoefte aan meer maatwerk en aan differentiatie. Dit laatste kwam ook naar voren in inspectierapportages. Een andere motivatie was onderwijskundige profilering, ook in het kader van werven van leerlingen. Er was daarnaast terugloop van het leerlingenaantal. Docenten konden behouden worden door het aanbieden van flexuren, die door verschillende docenten gegeven kunnen worden omdat ze minder vakinhoudelijk specifiek zijn. In de onderbouw moeten er vier flexuren gekozen worden om aan voldoende onderwijstijd te komen. In de bovenbouw moeten er twee flexuren gekozen worden. Hier is meer ruimte voor eigenaarschap van de leerling. Wanneer leerlingen onvoldoende staan voor een vak moeten ze hiervoor verplicht naar een flexuur. De verplichte keuze (anders komen leerlingen niet aan hun onderwijstijd) van flexuren ligt onder druk. Waarom zouden goede leerlingen 'verplicht' naar flexlessen moeten? De afweging van de hoeveelheid verplichte flexuren ligt onder evaluatie. Ook wat ouders hiervan vinden is een belangrijke factor.

Leerlingen kunnen zich twee weken van tevoren inschrijven voor flexuren. Dit doen ze vaak in samenspraak met ouders en/of mentor. Zo kunnen ze kijken wat het beste in hun rooster past. Flexuren kunnen vol zitten. Als hierdoor tussenuren ontstaan, kunnen leerlingen deze tijd invullen met zelfstudie-uren (om

bijvoorbeeld huiswerk te maken) op het studieplein. Op het studieplein zit een zorgbalie: die faciliteren de zelfstudieplekken en hier kunnen leerlingen zich melden en inschrijven.

Leerlingen krijgen het aanbod van flexuren te zien voor hun eigen leerjaar en doorgaans zitten leerlingen alleen in de klas met hun eigen leerjaar (uitzonderingen daargelaten). Er wordt zoveel mogelijk maatwerk geleverd aan de leerlingen. *“Er is overleg mogelijk, we passen en meten”*. Leerlingen kunnen ook rechtstreeks bij het roostercentrum langskomen, en de roosteraars zijn hier beschikbaar om de leerlingen te ondersteunen. Er wordt vanuit de school meege gedacht met de leerlingen, en, zo zegt een geïnterviewde: *“Andersom vergt dit ook een stukje respect en persoonlijk leiderschap vanuit de leerlingen, om te vragen (niet te eisen) of er iets aan hun rooster aangepast kan worden”*.

5.1.2 Totstandkoming van deze invulling

De implementatie van de nieuwe werkwijze was een gezamenlijk ontwikkel- en invoeringsproces, met het hele onderwijsteam en met externe begeleiding. Er was bij docenten weerstand over het inleveren van lestijd. Het examenprogramma moet wel behandeld worden, de leerdoelen gehaald en de tijd die is vrijgemaakt voor flexuren is begeleiding, geen kerninstructie. Hier waren initieel zorgen over bij docenten. Er is gekozen voor een 45 minutenrooster. Ook een tachtig minutenrooster is overwogen. Hiervoor is niet gekozen omdat het hebben van twee contactmomenten per week voor de kernlessen werd gezien als een vereiste. Langere lessen zouden leiden tot minder contactmomenten per week.

De verandering maakte deel uit van een sterkere focus op formatief werken. Dat was een grote omslag voor de school en vraagt een andere manier van werken en denken. Hierbij is gebruik gemaakt van het model van de zes docentrollen van Sloter. Aan de hand hiervan is de didactische lijn opgezet. Ervaren docenten zijn ingezet om anderen mee te nemen in het proces en degenen te ondersteunen die daar behoefte aan hadden. Het didactisch model is de richtlijn voor het formatief lesgeven, nu is de school ook bezig om het pedagogisch model verder vorm te geven. Ook wordt een cultuur gestimuleerd van leren van elkaar (docenten onderling). Dit levert soms ook wrijving op.

In de implementatie is de gezamenlijkheid een belangrijke factor geweest. De dialoog tussen alle betrokkenen (niet top-down) en het gezamenlijk ontwikkelen passen daarbij, evenals goede evaluatieprocessen (vooraf vastgelegde regelmatige evaluatiemomenten) en veel onderlinge communicatie. Er wordt meer en beter samengewerkt en de cultuur is minder individualistisch, zo stelt de schoolleiding. Vertrouwen, vrijheid, verantwoordelijkheid en verantwoording voor zowel docenten als leerlingen staat centraal. Bij de invoering en ontwikkeling is het heel belangrijk dat de communicatie helder is; er zijn veel veranderingen, maar iedereen is wel op de hoogte en kan zijn visie delen.

In eerste instantie was het idee dat de vakdocent de mentor inlicht als een leerling flexuren nodig heeft, zodat de mentor dan samen met de leerling de flexuren kan inschrijven van de leerling. Maar de mentoren hadden ook zelf de mogelijkheid in te schrijven. Dit bracht veel communicatiemoeilijkheden met zich mee. Het inschrijven is later losgelaten: iedereen kan een leerling inschrijven. Vakdocenten hadden het verzoek om leerlingen ook actief in te kunnen schrijven. Het inschrijven voor de ‘onvoldoende flex’ gaat via het roosterbureau. Op basis van cijferlijsten schrijven de roosteraars leerlingen in voor flexuren die aansluiten bij de vakken en thema’s waarvoor zij een onvoldoende hebben. Op het moment dat er onvoldoende resultaten behaald worden, wordt hier een overzicht van gemaakt zodat leerlingen verplicht naar de juiste flexuren kunnen gaan. *“Door deze verplichting zie je de resultaten verbeteren.”* De uiteindelijke wens van de school is dat een leerling die er goed voorstaat, niet verplicht hoeft deel te nemen aan de flexuren. *“De flex is bedoeld om alle leerlingen op het vereiste niveau te krijgen. Een leerling kan er vrijwillig meer uit halen, maar het is geen plusprogramma”*.

Er is niet meer of extra verloop geweest omdat docenten de verandering niet zagen zitten. Qua werkplezier geven geïnterviewden aan dat formatief handelen een fijne manier is om helder te hebben of de leerlingen de leerdoelen hebben opgepakt en met name van het stellen van de juiste vragen is prettig om snel in kaart te kunnen brengen waar een leerling tegenaan loopt. En veel docenten zien een klas minder kernuren per week voor een vak, *“maar je krijgt er een uur voor terug waar je een leerling in kleine groepjes kunt helpen met dingen die ze niet hebben begrepen. Dat is eigenlijk ideaal”*. De randvoorwaarden zijn een aandachtspunt, maar het uiteindelijke doel van maatwerk wordt breed gedeeld. Docenten zien de manier van werken echter ook wel als een bezuiniging. Door de vakken in drie in plaats van vier uur te geven, kan een docent meer klassen ‘bedienen’. En op langere termijn is dit model niet houdbaar, zeggen sommige geïnterviewden, omdat het aantal leerlingen in een flexuur lager is en er per uur dus meer docenten nodig zijn om de leerlingen te bedienen.

5.1.3 Successen, knelpunten en lessen

Na invoering van het meer formatief werken en de flexuren zijn de leerprestaties gelijk gebleven. De eerste lichter leerlingen heeft kort geleden eindexamen gedaan, waardoor het beeld over de prestaties nu vollediger is. Evaluaties hebben tot de aanpassing geleid dat leerlingen vanaf komend schooljaar weer een extra uur biologie/natuurkunde krijgen.

De leerlingen zijn tevreden, zo blijkt uit tevredenheidonderzoek. Flexonderwijs spreekt ze aan, hoewel in de bovenbouw iets minder dan in de onderbouw. Ouders zijn grosso modo ook tevreden. Het lukt ook goed om docenten aan te trekken. Wel geven docenten aan dat de werkdruk is verhoogd omdat de ontwikkeling van de nieuwe werkwijze voor een grotere taakbelasting zorgt. Dit is al langere tijd zo, omdat de ontwikkelingen nog steeds doorgaan. De docenten hebben veel taken op hun bord. De combinatie van lesgeven en het onderwijs ontwikkelen/professionaliseren *“is bijna teveel”*. Er is meer ruimte nodig voor ontwikkeltijd, want het lesgeven is een flinke taak. Het voorbereiden en verzorgen van flexuren kost meer tijd dan de reguliere lessen. Aan een flexuur kunnen vijftien leerlingen deelnemen. Het is daarmee verhoudingsgewijs duur; er zijn meer leraren nodig op ene kleiner leerlingaantal. De school streeft ernaar de ervaren werkdruk te verlagen door de objectieve werkdruk te verlagen en het werkplezier te verhogen. Een deel van de docenten geeft niet graag flexuren, en voornamelijk de jongere garde docenten zien wel de meerwaarde in van het onderwijsmodel. De oudere garde is minder enthousiast, zo zegt een geïnterviewde.

Terugkijkend geeft de school aan dat ze het gedrag van de leerlingen anders hadden ingeschat. Zij zien de flex soms als straf in termen van *‘ik moet nu naar de flex omdat ik een onvoldoende heb gehaald’*. Probleem ligt deels erbij dat leerlingen de flexuren als facultatief zien. Bij de bovenbouw levert dit meer weerstand op dan in de onderbouw. Leerlingen krijgen eigenaarschap, en wat er in de praktijk gebeurde is dat ze bijvoorbeeld alle flexlessen op één middag gingen plannen, om de andere middagen vrij te hebben. Het rooster is ook een uitdaging: het doel is om flexlessen te laten aansluiten bij de kernlessen. Als er een gat tussen de kernlessen en de flexlessen in de middag zit, levert dit weerstand op bij de leerlingen. *“Het zijn pubers; ze willen liever gewoon naar huis na de kernlessen. Ze ervaren verplichte flexuren als extra uren, maar eigenlijk is dit niet zo want het gaat om de minimale onderwijstijd. Dit is moeilijk over te brengen.”*

Oorspronkelijk stonden flexuren aan het begin en einde van de dag gepland. Hierdoor ontstond *“een vierkant rooster met twee muren eromheen”*. Dit leverde voor de roostermaker problemen om; de flexibiliteit verdwijnt en er ontstaan tussenuren. Om dit werkbaar te maken zijn de flexuren naar het einde van de dag geplaatst. Hierdoor zijn er minder tussenuren, waardoor minder uitval, waardoor onderwijstijd beter wordt behaald. Deze wijze van werken geeft de roosteraar naar eigen zeggen werkplezier; het is leuk om mee te denken met nieuwe ontwikkelingen en dan de puzzel voor de leerlingen zo goed mogelijk te leggen.

Onderdeel van de verandering was dat docenten kritisch hebben gekeken naar de lesstof die werd aangeboden. Dezelfde hoeveelheid in minder tijd aanbieden kan niet, dus moest gekeken worden wat er mogelijk uit kon, of wat gecombineerd kon worden. *“We zijn er ook achter gekomen dat we dingen te veel of dubbel deden. Daar is praktisch gezien veel in aangepast”*.

Tot slot is het zoeken van een balans tussen de summatieve en formatieve aanleiding om bepaalde flexlessen te kiezen is onderwerp van gesprek in de school. De formatieve insteek geeft meer eigenaarschap aan de leerling, wat aansluit aan bij de visie van de school. Toch kan de summatieve beoordeling ook een belangrijke aanleiding zijn om van flexlessen gebruik te maken. Dat is wel meer sturend vanuit de school. Vakdocenten zelf kijken welke leerlingen onvoldoende staan (een zes of lager) en verwijzen leerlingen door. Deze werkwijze wordt sinds vorig jaar gehanteerd. Daarmee is de werkwijze weer iets sturender geworden. Vrije keuze voor iedereen was aan de start het credo, leerlingen kiezen zelf wat ze nodig hebben. Dat bleek niet goed te werken; leerlingen kiezen vooral wat lekker in het rooster past: ‘wanneer ben ik op tijd klaar’? Docenten werken steeds meer vanuit formatieve informatie, *“zodat we snel in de les duidelijk krijgen welke leerling welke hulp nodig heeft en dus flexuren nodig heeft”*.

5.1.4 Boodschap aan het ministerie; overige opmerkingen

De school ervaart voldoende vrijheid voor de invulling van onderwijstijd binnen de huidige wetgeving. De school biedt voldoende onderwijstijd aan en het verschilt tussen leerlingen in hoeverre ze hiervan gebruik maken. De vraag die blijft is : Kunnen leerlingen zelf kiezen of bedenken we het veel te mooi?” Het oorspronkelijke idee van veel keuzevrijheid is weer wat teruggedraaid. Wat hierbij ook een rol speelt is dat het roostertechnisch ingewikkeld is om het passend te krijgen en ook de werkdagen en -tijden van docenten maken het moeilijker om volledige keuzevrijheid voor leerlingen te realiseren.

Praktisch en organisatorisch heeft de school daarnaast geleerd dat het belangrijk is om te zorgen voor genoeg flexaanbod voor het aantal leerlingen. *“Bouw het rooster niet dicht; want dat is technisch gezien heel moeilijk. Als je een flexrooster gebruikt: maak er dan optimaal gebruik van, wees ook echt flexibel.”*

5.2 School 2

Kenmerken van de vestiging	
Regio	West
Sector	Vmbo, havo, vwo
Leerlingaantal (DUO)	> 1000

Gesproken met:	
Schoolleiding	☒
Docenten	☒
Roostermakers	☒
Leerlingen	☒
Ouders	☒

5.2.1 Invulling onderwijstijd

Deze school verstaat onder onderwijstijd naast de reguliere lessen de volgende invullingen:

- Keuzelessen (leerlingen kiezen verplicht uit een bepaald aanbod)
- Aanbod aan niet verplichte lessen (leerlingen kiezen als ze het willen uit een bepaald aanbod)
- Sporttoernooien
- Buitenlandreizen
- Stages, zowel maatschappelijke als in het kader van loopbaanoriëntatie
- Masterclasses en dergelijke in het mbo, hbo, wo
- Excursies en projecten (vakoverstijgend)
- Start- en slotactiviteiten (zoals schaatsen, zwemmen, samenwerken bij de scouting etc.)
- Samenwerk- en stilteblokken (onder leiding van een onderwijsassistent met aanvullende opleiding)

De school hanteert een vierkant rooster tussen negen uur 's morgens en drie uur 's middags. De reguliere lessen, inclusief de verplichte keuzeblokken, duren tot twee uur 's middags. Daarnaast zijn er mentoraatsuren voor een deel van de leerlingen. Er zijn vijf verplichte keuzeblokken en vijf blokken met facultatief keuzeaanbod, gericht op bijspijkeren, herhalen en/of verdiepen. Deze verplichte en facultatieve keuzeblokken zijn niet klas- en jaargebonden. Bij lesuitval worden de leerlingen opgevangen door een vakdocent of een onderwijsassistent met aanvullende opleiding. Leerlingen kunnen altijd terecht in een ruimte met onderwijsassistent. Zo wordt gewaarborgd dat leerlingen geen onbenutte tussenuren hebben. Het werken met de keuzeblokken is twee schooljaren geleden gestart. De aanleiding was van inhoudelijke aard en gestuurd vanuit de visie van de school (het wel of niet behalen van de benodigde onderwijstijd was dus niet de reden voor deze keuze). Van oorsprong had de school een duidelijke visie, maar die was in de loop der tijd niet meer leidend voor de praktijk. Daarin was de nadruk meer komen te liggen op resultaten en het aanbrengen van structuur om deze te optimaliseren. Het werken vanuit zelfsturing en eigenaarschap van leerlingen met begeleiding daarin vanuit school, was naar de achtergrond geraakt. Twee jaar geleden heeft de school er "*Bewust voor gekozen om (weer) een eigentijdse school te zijn*". Er was meer eigenaarschap nodig voor leerlingen, maar ook voor personeel, met daarbij een balans tussen de ruimte voor de visie en het toewerken naar goede leerresultaten. Keuzeblokken zijn voor de school een belangrijk middel hierin: ze zijn ingevoerd zodat leerlingen enerzijds meer ruimte hebben om de lessen te volgen die ze nodig hebben en anderzijds niet meer lessen dan ze nodig hebben.

De school geeft aan dat het aanbod voldoet aan de normen onderwijstijd. Niet elke individuele leerling realiseert de minimale onderwijstijd en leerlingen die meer lessen nodig hebben dan waar ze gebruik van maken worden gestimuleerd door de school. Ouders hebben hier ook een rol in.

5.2.2 Totstandkoming van deze invulling

De school heeft gewerkt met een ontwerp- en implementatietraject. Het nieuwe schoolplan waarin de visie opnieuw centraal werd gesteld was de eerste aanleiding voor veranderingen (2021). In 2022 is met alle collega's besproken hoe zij de visie het liefst in de praktijk zouden willen brengen. De school heeft daarbij veel onderzoek gedaan naar en werkbezoeken afgelegd op scholen die werken met verschillende onderwijs- en werkvormen, zoals agora en montessori et cetera. Aan het eind van dit traject is er een stemming gehouden om de uiteindelijke beslissingen te nemen en daarin commitment te vragen, onder personeel en de MR. Ook is er ontwikkeltijd vrijgemaakt voor het onderwijspersoneel. De evaluatie en ontwikkeling is een continu proces. Er gingen na een schooljaar stemmen op om zaken te veranderen, maar de meerderheid van de betrokkenen vond toch dat het programma langer moest worden doorgezet om echt te kunnen vaststellen wat goed en wat minder goed werkt. Er wordt met kernteams gewerkt die mandaat hebben; zij zijn als collectief verantwoordelijk voor hun leerlingen.

Een verandering voor het komend schooljaar is de uitbreiding van de basisuren en meer differentiatie in de afdeling en leerjaren. Ook gaan leerlingen in de TL afdeling zich voor langere perioden inschrijven voor een bepaalde keuze. Een deel van de MR vindt dit geen goed idee, een deel vindt het fijn dat er daarmee wat meer structuur komt. Een deel van de docenten is daar ook blij mee; ze zagen sommige groepen maar een keer per week en dat worden nu twee momenten. Het is altijd moeilijk als er kritiek is, zo zegt een geïnterviewde docent: *“Ga je dan terugschakelen en er naar luisteren, of zeg je nee we gaan het nog langer proberen? Maar de resultaten blijven nog achter. Dat is voor schoolleiding een belangrijke reden om te zeggen we gaan het niet nog een jaar aankijken.”* De docenten schetsen een beeld van een schoolcultuur die kritisch is en verbeteringsgericht, *“dus er is veel enthousiasme en drive om hier mee aan de slag te gaan”*.

Het werken met de keuzeblokken heeft veel veranderd voor het werk van roostermaker, geeft deze aan. Voorheen was er naast inhoudelijke kritiek ook ontevredenheid over hoe het rooster eruit zag. De reguliere lessentabel is sterk gekrompen om de beide soorten keuzeblokken in te voeren. Eerst werd deze keuze inhoudelijk gemaakt vanuit de visie van de school, vervolgens is met de roostermaker gekeken wat er roosterteknisch mogelijk is. Deze geeft aan dat er op dat punt een groot verschil is tussen de onderbouw en bovenbouw omdat laatstgenoemde veel verschillende vakkenpakketten heeft. Dit is een complicerende factor. In de onderbouw zitten de keuzelessen in het derde uur. In de brugklas zijn alle lessen klassikaal (met vaste groep) waardoor het veel makkelijker is om dingen in het rooster in te passen. Vanaf de tweede klas kiezen leerlingen bijvoorbeeld al voor twee van de drie moderne vreemde talen waardoor het rooster niet meer voor alle leerlingen hetzelfde is en dus complexer wordt. In alle gevallen worden de reguliere lessen als eerste geroosterd. Vanuit deze basis wordt gekeken waar de keuzeblokken ingepland kunnen worden. Roosterteknisch is het een flinke puzzel die over het algemeen goed slaagt. Wel is de praktijk dat er door het jaar heen wijzigingen nodig zijn.

Gedurende het schooljaar kunnen de leerlingen zich vanaf woensdag inschrijven voor de verplichte keuzeblokken van de hele week daarna. Voor de facultatieve blokken kunnen leerlingen tot tien minuten van tevoren hun inschrijving wijzigen. De roostermaker krijgt weinig klachten van docenten over het rooster, *“dus die zijn vrij tevreden”*. In principe worden excursies aan het begin van het jaar vastgelegd, maar in de praktijk komt er ook veel last minute bij. Docenten zijn dan wel ontevreden over dat hun lessen uit de vaste tabel uitvallen, zeker omdat er voor de reguliere vakken al beperkte contactmomenten zijn.

5.2.3 Successen, knelpunten en lessen

De nieuwe manier van werken was voor leerlingen die al in hogere klassen zaten, wennen. De nieuw instromende eersteklassers zijn vanzelfsprekend niet anders gewend. Een geïnterviewde leerling geeft aan dat het fijn is om keuzes te kunnen maken. In de verplichte keuzeblokken is er per moment keuze tussen twee of drie vakken, wat stimuleert om snel in te plannen om te voorkomen dat het voorkeursblok vol is. Als dit zo is, kan vergelijkbaar aanbod ook wel in de facultatieve lessen worden gevolgd, *“dus ik kan wel volgen wat ik wil, maar moment inplannen is soms puzzelen. Het is wel dubbel want we denken met deze nieuwe inrichting soms: ik wil niet na schooltijd iets inplannen, want 2 uur voelt voor mij als einde schooldag. Maar de tijd erna hoort natuurlijk eigenlijk wel bij je schooldag. Maar als je geen zin hebt kun je ook gewoon naar huis, doe ik zelf ook wel eens.”*

Ouders hebben zich soms zorgen gemaakt, bijvoorbeeld omdat leerlingen de facultatieve keuzelessen niet volgen. De vragen van ouders komen met name van leerlingen van wie de resultaten achter blijven, zo zegt de school. Daarnaast signaleert de school bij jongens vaker dat ze geen *“extra lessen”* (zo beleeft een deel van de leerlingen het niet-verplichte keuzeaanbod) willen volgen of liever thuis aan de slag gaan dan bij meisjes. Er zijn ook ouders die vragen aan de Inspectie van het onderwijs hebben gesteld. De ouderraad heeft zowel positieve als negatieve reacties gekregen vanuit ouders. Ouders hebben minder zicht op wat hun kind precies doet dan in een traditioneel rooster en er zijn verschillende typen ouders en verschillende typen kinderen. *“Als je kind zelfstandiger is en dat inplannen zelf goed kan doen, dan is het een goed werkend concept”*. Ouders voelen zich over het algemeen gehoord. Mentoren hebben veel met ouders gesproken en de school heeft ook vaak vragenlijsten uitgestuurd naar ouders voor feedback. Op negatieve feedback wordt snel gereageerd, ouders worden uitgenodigd voor een gesprek. *“Het ene kind is het andere niet, soms is een andere aanpak voor nodig en daar luisteren ze wel goed naar.”*

De leerlingen geven aan dat de implementatie soepel is verlopen. De voorlichting over de verandering was goed en er is een handige app voor inschrijving in de keuzeblokken. Wel merken zij duidelijk dat er meer eigen regie wordt gevraagd en dat was wennen. Ze moeten bewuster nadenken over wat ze willen en nodig hebben aan begeleiding. En meer begeleiding vanuit mentoren over de te maken keuzes, zou soms wel goed zijn. Als leerlingen zich niet inschrijven voor de blokken zodat ze eerder vrij zijn en de mentor controleert dat eind van de week niet, kunnen leerlingen vrij ongemerkt eerder naar huis gaan.

De geïnterviewde docenten zijn kritisch. Zij geven aan dat de visie, waar zij zich in herkennen, en de praktijk nog onvoldoende op elkaar aansluiten. Leerlingen willen niet na twee uur op school blijven (ze ervaren dat als extra les) en het is lastig om ze de keuzes voor keuzeblokken weloverwogen te laten maken. Ze kiezen bijvoorbeeld de blokken waar hun vrienden ook naartoe gaan. Het maken van de juiste keuzes vraagt goede begeleiding en de mentoraatsuren zijn daarvoor niet toereikend. In de onderbouw worden leerlingen hierin met name begeleid, zodat ze leren hoe ze passende keuzes kunnen maken. De docenten noemen dat de werkdruk wat is gedaald, de middagen zijn minder vol. Dit heeft ook te maken met het feit dat een deel van de leerlingen niet deelneemt aan de facultatieve keuzeblokken. Dat geeft wat ruimte. Een opdracht bedenken voor de keuzeblokken is echter wel ingewikkeld en vraagt voorbereidingstijd. Docenten ervaren dat de relatie met leerlingen en gespreksvoering heel belangrijk zijn om de gekozen opzet van werken op school te laten slagen. Niet voor iedereen is dit comfortabel en/of bekend. Veranderingen zijn in korte tijd doorgevoerd, knopen pas kort vantevoren doorgehakt. Meer trainingen/scholing en facilitering was in hun ogen gewenst geweest.

Terugkijkend vindt de school dat in het eerste jaar gestart is met te weinig (divers) aanbod in de facultatieve blokken. In het eerste jaar waren er vooral blokken aangeboden met al bestaande vakken en zelfstudiemomenten. Gaandeweg is er steeds meer verrijking van het aanbod gekomen zoals bijvoorbeeld een debatclub, boekenclub en ehbo-cursussen. Aan de ene kant was het aanbod beter geweest als hier van

tevoren meer over was nagedacht, maar men gaat hier pas echt goed over nadenken wanneer er mee gewerkt wordt. *“Dus, je kan beter maar gewoon beginnen en dan blijven door ontwikkelen.”*

De school vindt het nog te vroeg om het effect van de gemaakte keuzes op de kwaliteit van het onderwijs vast te stellen. Kwaliteit meet de school af aan de leerresultaten en de tevredenheid. Deze zijn achteruit gegaan sinds het omgooien van het programma. Dit wordt geduid als een logisch gevolg van een grote verandering. *“Als dit na het derde of vierde jaar na invoering van de veranderingen nog niet terug op niveau is, wordt het zorgelijk.”* Docenten zijn minder tevreden over dat ze leerlingen minder vaak (in vaste groep) zien. Hierdoor zijn docenten vertrokken, maar er zijn ook nieuwe docenten op dit onderwijsmodel afgekomen. Zo komt er toenemende overeenstemming tussen het onderwijsmodel en de medewerkers.

5.2.4 Boodschap aan het ministerie; overige opmerkingen

De school zou in de wet graag meer ruimte zien voor maatwerk. Specifiek worden daarbij leerlingen aangehaald die een jaar overdoen. Zij zouden wel verder kunnen met bepaalde vakken en daarin versneld examen doen. Volgens de wet zou er dan vervangende onderwijstijd voor deze leerling moeten zijn. Dat botst met de visie van de school en is inhoudelijk ook niet nodig voor de leerling om de benodigde resultaten te behalen. *“Aan de ene kant ervaren we vanuit de wet veel ruimte, maar met dit soort dingen is het toch weer heel strikt.”*

Daarnaast dragen geïnterviewden nog aan dat het lerarentekort een reden kan zijn om vergelijkbaar onderwijs met wat op deze school gegeven wordt in te voeren; er is in dit model meer flexibiliteit. Het lijkt een financieel aantrekkelijker vorm, maar voor het slagen zijn veel begeleidingsuren nodig. *“Als je het wil inzetten om het lerarentekort op te vangen is dat lastig. Wat je wel kan opleveren is als je gaten hebt in je tekortvakken, een mentor kan iedereen zijn, je hebt mogelijk minder specifieke docenten nodig. Het geeft je meer flexibiliteit in je poule. Maar je kan uiteindelijk niet met minder mensen uit.”*

5.3 School 3

Regio	<i>Zuid</i>
Sector	<i>Praktijkonderwijs</i>
Leerlingaantal (DUO)	<i><500</i>

Gesproken met:	
Schoolleiding	☒
Docenten	☒
Roostermakers	☐
Leerlingen	☒
Ouders	☐

5.3.1 Invulling onderwijstijd

Binnen het praktijkonderwijs zijn stages de belangrijkste vorm van de invulling van de onderwijstijd naast de reguliere lessen. De leerlingen van deze school lopen in elk leerjaar stage. Daarnaast zijn er praktijkvakken waarbij de leerlingen in aanraking komen met de arbeidsmarkt. Zo kunnen leerlingen bijvoorbeeld branchegerichte cursussen volgen en certificaten behalen, die bij de praktijkvakken horen. Hiervoor heeft de school samenwerkingsverbanden met lokale bedrijven en halen leerlingen uit hun eigen sociale kringen 'klanten' om praktijkervaring op te doen. Dit wordt 'real life time learning' genoemd. Ook is er de mogelijkheid om versneld entree te behalen, voor de leerlingen die willen doorstromen naar mbo niveau 2. Om de bestede onderwijstijd bij te houden is er een schema per klas, waarin rekening wordt gehouden met planbare lesuitval door bijvoorbeeld vakantie. Onvoorziene lesuitval wordt ook bijgehouden en zoveel mogelijk intern opgevangen, zodat er aan de minimale onderwijstijd kan worden voldaan.

De stages zijn opgedeeld in drie fasen; de eerste is een snuffelstage, de tweede een beroepsoriënterende stage en de derde een externe stage, met het doel om uit te stromen naar de arbeidsmarkt of de theoretische leerweg. In principe lopen leerlingen in fase 1 vier uur per dag stage, in fase 2 zes uur en in fase 3 acht uur. Hierin is maatwerk mogelijk omdat dit niet voor elke leerling en voor elk bedrijf haalbaar is. De eerste twee fases stages gaan vooral om oriëntatie en vinden binnen school plaats. De leerlingen kunnen kennis maken met verschillende praktijkvakken en leren omgaan met regels en verantwoordelijkheden. Tijdens de externe stage lopen de leerlingen gedurende het hele schooljaar 2 dagen per week stage bij een bedrijf, waarbij aan het einde een beoordeling op basis van capaciteiten plaatsvindt. Het meest ideaal, zo zeggen geïnterviewden, is het als een leerling zelf een stageplek vindt en organiseert. Wanneer dit niet lukt kunnen docenten hierin begeleiden. Indien nodig heeft de school reserveplekken achter de hand, zoals bijvoorbeeld vakkenvullen bij de supermarkt. Het gaat om "een handjevol leerlingen per jaar" voor wie dat uiteindelijk nodig is.

De school maakt onderscheid tussen modulelessen, keuzelessen en vrijetijdslessen. De modulelessen worden gegeven in blokken van vier uur. Hierdoor is er de mogelijkheid om buiten school naar een bedrijf te gaan met een excursie. Dit wordt in de praktijk niet vaak gedaan. Keuzelessen zijn lessen die leerlingen niet met de mentorklas volgen, maar met andere leerlingen die dat vak hebben gekozen. Een voorbeeld hiervan is de keuzeles 'groen'. Hierbij gaan leerlingen ook buiten de school met opdrachten aan de slag en kunnen ze ook weer certificaten halen voor bijvoorbeeld het werken met de bosmaaier of de heggenschaar. Een ander voorbeeld is het vak 'uiterlijke verzorging', waarbij ze certificaten kunnen behalen voor het uitvoeren van een manicure of het zetten van gelnagels. Wanneer een leerling niet in één keer slaagt voor

zo'n certificaat, kan dit herkanst worden. In het verleden werden deze lessen die leiden tot een certificaat betaald door ouders, als een stok achter de deur dat leerlingen ook echt aanwezig waren. Tegenwoordig betaalt de school de kosten. Aangezien dit een grote investering voor de school is, wordt er gecommuniceerd naar ouders dat leerlingen alleen aan een keuzeles voor een certificaat beginnen als ze echt gemotiveerd zijn. Leerlingen kunnen hier veel uit halen, ziet de school. Sommigen zijn later bijvoorbeeld een eigen bedrijfje gestart met de certificaten die ze hebben gehaald. De vrijetijdslessen zijn vakken in onderwerpen die leerlingen ook in hun vrije tijd kunnen doen, zoals fotografie, muziek, EHBO, kooklessen, textiel, crea of sport. Dit wordt in blokken van twee uur achter elkaar gegeven.

5.3.2 Totstandkoming van deze invulling

Een belangrijk aspect van zowel de stages als 'real life time learning' is dat de blik naar buiten, richting de samenleving, is gericht. De school is niet gebonden aan PTA's, maar heeft wel kerndoelen; om leerlingen in ieder geval op taalniveau F1 te brengen. De leerlingen in het praktijkonderwijs leren veelal door te doen. Daarbij wordt er zoveel mogelijk toegewerkt naar zelfsturend leren vanuit de leerlingen, met het uitgangspunt; nabij daar waar moet, vrijheid waar dat kan. De school kan weinig delen over het invoeringsproces, omdat de wijze van werken weliswaar steeds wordt bijgesteld, maar niet een nieuwe invulling van onderwijstijd is. De wijze van werken past van oudsher bij het praktijkonderwijs.

5.3.3 Successen, knelpunten en lessen

Uit een eigen onderzoek van de school over de houdingen van docenten over de stages kwam naar voren dat ervaren docenten vaker voorstander zijn van leerlingen veel de maatschappij in sturen, maar dat beginnende docenten meer behoefte hebben aan houvast en de klas minder los durven te laten. Vanuit het rooster is er geen belemmering om veel lestijd buiten de deur te besteden, dit staat per halfjaar vast. Wat dit onderwijsmodel vooral oplevert is een stukje motivatie bij de leerlingen.

Omdat de mening van docenten wisselend is, is er een professioneel statuut opgesteld zodat docenten die beginnen bij deze school vooraf al kunnen inzien of deze manier van lesgeven bij ze zou passen. Wat goed werkt volgens de teamleider is dat er wordt gewerkt met gedeeld leiderschap. De directie is het gezicht naar buiten, maar de rest van het onderwijspersoneel heeft in de praktijk ook veel leiderschap. Een docent benoemt ook dat collega's, met name nieuwe collega's, moeten wennen aan de situatie waarin de leerlingen die op externe stage zijn (fase 3) een hele week niet op school zijn. Zij hoeven dan minder lessen te verzorgen, maar ze moeten als mentor wel op afstand de stages begeleiden door telefonisch bereikbaar te zijn voor de leerlingen, op stagebezoeken te gaan en beoordelingen in te vullen. *"Dat lijkt in eerste instantie een relaxte week, maar in de praktijk is het soms harder werken dan een reguliere week"*. Van nieuwe docenten die voor het eerst een stageblok hebben begeleid wordt ook vaak terug gehoord dat ze de meerwaarde ervan inzien en de stages willen blijven voortzetten. Ze zien de leerlingen in een andere setting, vaak één op één, wat ze ook goede input geeft voor bijvoorbeeld de oudergesprekken. Bovendien krijgen leerlingen de kans om te ontdekken welk beroep goed bij ze past. Veel leerlingen vinden het leuk om in de praktijk bezig te zijn en niet alleen met voorbeeldopdrachten bezig te zijn, maar in echt werkveld mee te kijken. Ook houden leerlingen er bijbaantjes of loopbaanmogelijkheden aan over. De knelpunten hierin zijn dat de stageweken docenten veel werk kosten. Ook is het ziekteverzuim van leerlingen in die weken hoger, omdat ze het spannend vinden om op stage te gaan.

Naast de begeleiding tijdens de stage, is het voor de mentoren ook tijdrovend om ervoor te zorgen dat alle leerlingen een geschikte stageplek vinden. Veel leerlingen hebben hier hulp bij nodig. Na een interne evaluatie is besloten dat een collega specifieke uren gaat krijgen om leerlingen te begeleiden bij het vinden van een stage. Er wordt nog gezocht naar een betere manier om de communicatie met stagebedrijven over contracten en bijbehorende verzekeringen te coördineren.

Er wordt gewerkt met een kaartenbak met geschikte stageplekken, waarbij rekening wordt gehouden met het type leerling. Ook wordt er een overzicht bijgehouden van de bedrijven en hoeveel leerlingen daar stage (gaan) lopen. Het is belangrijk om met elk bedrijf ruim van te voren contact te hebben over wat ze kunnen verwachten en welke begeleiding ze moeten geven. *“Je krijgt een leerling van de praktijkschool op stage, dat zijn goede aanpakkers en fanatieke leerlingen, maar met de juiste begeleiding. Sommige bedrijven schatten dat verkeerd in, daar kunnen valt nog winst te behalen”.*

5.3.4 Boodschap aan het ministerie; overige opmerkingen

De huidige wetgeving is niet beperkend voor hoe deze school de onderwijstijd wil indelen. “Duizend uur per jaar is helder en realistisch. Het is een duidelijk kader, met daarbinnen veel ruimte.”

5.4 School 4

Kenmerken van de vestiging	
Regio	<i>Noord</i>
Sector	<i>Alle</i>
Leerlingaantal (DUO)	<i>< 500</i>

Gesproken met:	
Schoolleiding	☒
Docenten	☐
Roostermakers	☐
Leerlingen	☐
Ouders	☐

5.4.1 Invulling onderwijstijd

Deze vestiging biedt keuzelessen aan. Naast de reguliere lessen staan er in de eerste en tweede klas standaard twee lessen per week ingeroosterd waarin de leerlingen van alle onderwijssoorten gemengd keuzelessen volgen. Hierin wordt een breed aanbod verzorgd, zoals sporten, creatieve invullingen zoals schilderen, theater en fotografie, maar ook schaken en koken. Leerlingen hebben ook de mogelijkheid om een eigen ‘challenge’ uit te voeren; ze bedenken zelf wat ze willen leren en gaan daarmee aan de slag. Voorbeelden hiervan zijn; een leerling wilde weten hoe het was om rietdekker te worden en heeft daarvoor bij een bedrijf stage gelopen; andere leerlingen hebben een jurk ontworpen; en iemand heeft zich verder ontwikkeld in de ruitersport voor een wedstrijd. Het belangrijkste aspect hierbij is dat er reflectie in de vorm van een verslag plaatsvindt. Voor deze keuzelestijd, die dus ook met een eigen ‘challenge’ ingevuld mag worden, staan in principe vaste uren ingeroosterd. Als het nodig is mogen echter hiervoor ook andere lessen worden ingewisseld, in overleg met de betreffende docent.

Gedurende het schooljaar worden verschillende projectdagen en -weken georganiseerd. Het jaar begint met een introductieweek en ook de afsluiting van het schooljaar staat in het teken van een project. Bij de invulling hiervan is veel aandacht voor cultuur en taal. Daarnaast zijn er ‘kansdagen’, gericht op coaching en persoonlijke ontwikkeling, en culturdagen. Ook vinden er regelmatig LOB activiteiten plaats, waarbij geleerd wordt buiten school door middel van bezoeken aan onderwijsinstellingen en bedrijven. In de derde klas van het vmbo wordt een vak binnen het Praktijkgerichte programma (PGP) aangeboden, waarbij leerlingen een dagdeel per week met een bedrijfsopdracht bezig zijn. Op deze manier leren ze veel buiten de school. Er is een lesprogramma, maar opdrachtgevers bepalen mede de opdracht, die leerlingen dan uitvoeren op locatie. Een voorbeeld hiervan is; leerlingen hebben een route uitgezet voor een toeristenbureau en deze is ook daadwerkelijk geopend.

Er is een grote verandering geweest wat betreft de hoeveelheid onderwijstijd. De leerlingen hadden veel lessen, soms wel 36 tot 38 uur per week. Dit zette veel druk op het rooster. En er was weinig ruimte voor de onderwijskundige visie van de school. Het aantal lessen is teruggebracht naar 32 tot 34 uur per week en het onderwijs is anders ingestoken, met meer nadruk op vaardigheden.

5.4.2 Totstandkoming van deze invulling

De keuzelessen zijn ontstaan omdat de school leerlingen meer ruimte wilde bieden om hun interesses te ontdekken en talenten verder te ontwikkelen, en daarin veel keuze te geven. Het is ook sterk verweven met LOB: leerlingen kiezen op basis van wat bij ze past. Andere scholen hebben bijvoorbeeld een sportroute of een kunstroute, maar hier wilde men de optie bieden om meer verschillende elementen te combineren. De gedachte achter het mengen van de onderwijssoorten bij de keuzelessen is dat verschillende mensen samen de maatschappij vormen. De school wil de leerlingen vanuit maatschappelijk belang en burgerschap meegeven dat ze met verschillende mensen te maken hebben, zodat ze elkaar begrijpen en niet te snel in hun eigen bubbel gezet worden. Dit leidt ook nog eens tot goede resultaten; bij een opdracht waarbij een fictieve Plaats Delict werd behandeld kwamen de groepjes met gemengde onderwijssoorten tot de beste oplossingen.

De school is direct aangehaakt bij het concept van een praktijkgericht programma (PGP), dat is ontstaan vanuit de Nieuwe Leerweg. Bij dit vak ontwikkelen leerlingen vaardigheden die ze goed kunnen gebruiken in de 'echte wereld' zoals onderzoeken, samenwerken en presenteren, door projecten en opdrachten buiten de school uit te voeren. Dit zijn belangrijke vaardigheden voor de meerderheid van de leerlingen die vervolgens naar het mbo gaat.

De aanleiding om praktijkgerichte vakken, keuzelessen en projectweken aan te bieden kwam vanuit de onderwijskundige visie van de school, niet primair omdat er een probleem rondom de onderwijstijd opgelost moest worden. Hoewel het natuurlijk wel prettig is dat deze activiteiten meegeteld mogen worden als onderwijstijd, geeft de directeur aan. Er wordt gebruik gemaakt van de geboden vrijheid; onderwijs bestaat niet alleen uit het volgen van een vak in een klaslokaal, maar kan op verschillende manieren worden aangeboden.

Het invoeringsproces van de nieuwe inrichting van de onderwijstijd heeft een jaar geduurd. In die periode zijn collega's geïnformeerd over de veranderingen door onder andere het geven van presentaties. Ook zijn er denkgroepen ingericht om tot voorstellen te komen, daaruit zijn een aantal concepten opgesteld en uiteindelijk is er gestemd over het definitieve plan. Het idee hierbij was; iedereen mag input geven en de feedback moet erop gericht zijn om het concept beter te maken, niet om plannen af te schieten.

5.4.3 Successen, knelpunten en lessen

De keuze om alle collega's die daar geïnteresseerd in waren te betrekken bij de besluitvorming rondom de veranderingen in de invulling van onderwijstijd, heeft bijgedragen aan een gevoel van gezamenlijke verantwoordelijkheid. Ook kan hierop worden teruggevallen wanneer er toch weerstand ontstaat tegen de veranderingen. Daarnaast was het een positief uitgangspunt dat de school niet vanuit een financieel oogpunt moest veranderen, maar dat het om inhoudelijke verbeteringen ging. Over het algemeen genomen is iedereen op de hoogte van wat er gebeurt en waarom, "*dat helpt enorm*".

Een knelpunt bleek het roostertechnische aspect. Op een bepaald moment werd er gekozen voor lessen van dertig minuten, omdat men dacht dat dit aansloot bij de spanningsboog van de leerlingen. In de praktijk was dit echter lastig te organiseren en had het ook niet het gewenste resultaat; de leerlingen werden er juist onrustiger van. Ook de keuzelessen legden meer druk op het rooster, omdat meerdere klassen en docenten op hetzelfde moment beschikbaar moeten zijn. De les die hieruit werd getrokken is dat het belangrijk is om van tevoren goed te onderzoeken (door het roosterbureau) of de plannen realiseerbaar zijn, daar was nog te weinig zicht op.

Een andere uitdaging is, voor sommige docenten, om niet het boek te volgen maar ook andere vormen van onderwijs te organiseren, met meer aandacht voor coaching. De directeur vertelt dat er in hoog tempo veranderingen zijn omarmd en dat het nu ook belangrijk is om de docenten even wat rust te geven om alles te laten landen. Daar zitten de teamleiders nu bovenop; ze vragen veel input en feedback van de docenten over het proces.

Een goed plan hebben van tevoren is belangrijk, tussentijds evalueren bijsturen des te meer:

“We merken dat mensen soms vanuit een soort onzekerheid alle puntjes op de i willen hebben, alles willen afkaarten. Dat valt op onze school gelukkig mee, maar het werkt ook niet: je kunt op papier wel een perfect plan hebben, maar je kunt beter gewoon beginnen en goed evalueren en bijsturen onderweg.”

Door de keuzevrijheid in het programma sluit het onderwijs veel aan bij wat de leerlingen leuk vinden, dat verhoogt de motivatie. Tegelijkertijd zijn leerlingen sneller ontevreden als ze niet bij hun eerste keuze terecht kunnen (omdat die les al vol zit). Tegenover de verhoogde motivatie vanwege ‘leuk’ onderwijs, staat dat de benodigde lessen die voorbereiden op de schoolexamens daarna extra tegen kunnen vallen.

“Aan de ene kant bereik je veel goeds met ‘leuk’ onderwijs geven, maar het maakt het contrast met ‘wat er ook moet gebeuren’ soms groter. Je hoopt op meer motivatie, maar het kan een uitdaging zijn om goed door te zetten bij ‘wat er ook moet gebeuren’.”

Ouders reageren over het algemeen positief op keuzevrijheid die leerlingen krijgen binnen de keuzewerktijdduren, hoewel ze soms even aan de veranderingen hebben moeten wennen. Als bijvoorbeeld hun kind op dinsdagmiddag (ingeroosterde keuzewerktijd) eerder thuis is omdat het deze uren niet bijwoont maar een eigen challenge doet op een ander moment. Ouders gaan hier goed mee om en het past ook bij de flexibiliteit die volwassenen zelf in hun eigen werk (moeten) hebben, aldus de directeur. Ook docenten zijn enthousiast over het brede aanbod. Het zijn de eigen docenten die de keuzelessen verzorgen, waarbij ze hun andere talenten inzetten, die ze hebben naast hun professionele expertise. De sportdocent is bijvoorbeeld fan van vogels en gaat nu met leerlingen natuurfotografie doen. Daarnaast vinden docenten het fijn dat het gaat om de ontwikkeling. Er worden geen cijfers gegeven, maar de leerlingen worden gecoacht. Ze worden uitgedaagd om steeds een stap verder te zetten, “dat is mooi om te doen.”

Aan de andere kant zorgen de vernieuwingen ook voor meer werkdruk. Hier gaat het vooral over het PGP en LOB-activiteiten. Leren buiten de school en samenwerking met externen vraagt veel organisatie. In het begin vond men dat soms lastig, maar inmiddels is er veel enthousiasme door behaalde successen waar men op voort kan bouwen. Als iets goed gaat, is het steeds makkelijker om het nog eens te doen.

5.4.4 Boodschap aan het ministerie; overige opmerkingen

Volgens deze school is er genoeg ruimte voor een brede invulling van onderwijstijd, maar qua maatwerk voor leerlingen zijn er wel belemmeringen. Er wordt veel vastgehouden aan het idee dat een kind een bepaald aantal uur op school les moet volgen. Hier wordt wel de ruimte gezocht en mee geëxperimenteerd, maar landelijk gezien kan daar meer naar gekeken worden: hoe kun je op andere manieren toch onderwijs bieden? Er zijn kinderen die dat mislopen.

Tot slot geeft de directeur mee dat er met de regelgeving omtrent onderwijstijd voorkomen moet worden dat scholen creatief gaan boekhouden. Bijvoorbeeld dat scholen in tentamenweken een toets plannen in de ochtend én een in de middag, zodat ze toch een hele lesdag kunnen rekenen. Dat is niet wat er nagestreefd zou moeten worden. Je zou erop moeten kunnen vertrouwen dat leerlingen genoeg uren maken in een toetsweek. Dus de kaders moeten niet zo beklemmend worden dat scholen op zoek gaan naar dergelijke oplossingen om maar aan de norm te kunnen voldoen. Het doel is altijd onderwijskwaliteit.

5.5 School 5

Kenmerken van de vestiging	
Regio	<i>Zuid</i>
Sector	<i>vwo</i>
Leerlingaantal (DUO)	<i>500-1000</i>

Gesproken met:	
Schoolleiding	☒
Docenten	☐
Roostermakers	☐
Leerlingen	☒
Ouders	☒

5.5.1 Invulling onderwijstijd

Naast de reguliere lessen worden op deze vestiging verschillende activiteiten aangeboden die als onderwijstijd worden gerekend, namelijk projectweken, stages, de mogelijkheid om een honoursprogramma te volgen en extracurriculaire activiteiten zoals olympiades en excursies. De projectweken worden georganiseerd voor de eerste tot en met de vijfde klas en hebben een thematische invulling. De geïnterviewde leerlingen gaven aan dat deze thematisch invulling meer afwisseling en uitdaging nodig heeft. In eerste instantie duurden de projectweken een volle week van vijf dagen. Na verloop van tijd is dit teruggebracht naar drie dagen, omdat een week voor veel leerlingen toch te lang was. Daarnaast worden de projectweken ingepland op momenten die het vaste ritme van de leerlingen niet verder verstoren, zoals in de week voor hemelvaart, aangezien hier sowieso al twee schooldagen vervallen vanwege de feest- en brugdag.

In de vijfde klas lopen de leerlingen vier dagen stage bij verschillende externe organisaties, in het kader van burgerschap en LOB. Op de laatste dag van de stageweek komen de leerlingen terug op school en delen ze met elkaar wat ze hebben gedaan en geleerd. Een aantal voorbeelden van 'stageplekken' waar de geïnterviewde leerlingen een dag in hun stageweek hebben meegelopen zijn; een kleuterklas in het basisonderwijs, een brandbeveiligingsbedrijf, een studententeam dat drones bouwt, een studie bij Universiteit Wageningen en een verzorgingstehuis. De leerlingen regelen deze stages zelf, waarbij er begeleiding is van de mentor en vaak contacten van ouders worden ingezet, wat ook weer het gesprek hierover tussen kinderen en ouders opent. Vooraf waren er twijfels over of het leerlingen zou lukken om zelf een nuttige invulling te geven aan deze stagedagen en of ze het zelfstandig geregeld kregen. Vanuit de school worden er duidelijke doelen en opdrachten aan deze stageweek gesteld, en het resultaat heeft docenten en ouders positief verrast. Ook de leerlingen vinden het een sterk punt dat ze zelf de stages moeten regelen. Zo hebben ze de vrijheid om te kiezen wat ze zelf leuk vinden en nuttig vinden. De ervaringen helpen leerlingen veel met studie- en loopbaankeuzes.

Bovenop dit aanbod dat voor alle leerlingen geldt, is er de mogelijkheid om op eigen initiatief een honoursprogramma te volgen, voor degenen die extra uitdaging zoeken. In de vierde klas kunnen leerlingen hiervoor solliciteren. Zij dragen dan zelf een idee aan, waar ze mee aan de slag willen. De cijferlijst is hierin niet doorslaggevend, toch komt de belangstelling hiervoor vaak vanuit leerlingen die goed presteren. De geïnterviewde leerlingen vullen aan dat een honoursprogramma doen voor hen een goede voorbereiding is op het profielwerkstuk. Om tijd vrij te maken voor het honoursprogramma, mogen leerlingen lessen laten

vervallen, in overleg met de betreffende docenten. Toch geven de leerlingen aan dat het lastig is om genoeg tijd te vinden om aan het werkstuk voor een honoursprogramma te kunnen werken. Hoe het ook wordt ingevuld, het gaat erom dat de leerlingen hun eigen ontwikkeling kunnen beschrijven. Hiervoor bouwen ze een portfolio op, waarin ook een reflectie van de begeleider wordt opgenomen. Dit portfolio wordt beoordeeld door de externe examinatoren van de gymnasia.

5.5.2 Totstandkoming van deze invulling

De inhoudelijke motivatie vanuit de schoolleiding voor dit brede aanbod is het vinden van een balans tussen 'frontaal' onderwijs, waarbij leerlingen informatie ontvangen, en manieren waarop ze daar zelf mee aan de slag kunnen. Hierbij benadrukt de schoolleiding dat het van belang is om te kijken wat er bij de leerlingen past. Of de activiteiten blijven bestaan of toch weer verdwijnen ligt aan de inzet van de verschillende partijen; coördinatoren, docenten, leerlingen. Iemand moet zich eigenaar voelen van het traject. Wanneer docenten enthousiast zijn over bepaalde projecten, werkt dit ook voor hen weer motiverend. Deze bredere invulling van de onderwijstijd leeft nu breed in de school.

5.5.3 Successen, knelpunten en lessen

Een positief resultaat van de invoering van de keuzewerktijdduren en de project- en stageweken, is dat de school steeds meer bezig is met een formatieve beoordeling, naast de cijfermatige beoordeling. Hierdoor hebben docenten een holistischer beeld van de leerlingen. Ook hebben deze activiteiten een positief effect op de motivatie van de leerlingen, wat indirect de leerprestaties ten goede komt. Volgens de leerlingen zijn de belangrijkste verschillen met de gewone lessen dat ze in de projectweken leren samenwerken, zelfstandiger worden en oefenen met presenteren, zonder je daar lang van tevoren op te kunnen voorbereiden. Bovendien kunnen de leerlingen in de stages nieuwe ervaringen opdoen en in contact komen met andere mensen. Dan zien ze "*waar ze het allemaal voor doen*", wat naar hun eigen zeggen geweldig werkt voor de motivatie.

De indeling van de keuzewerktijdduren is gaandeweg aangepast, omdat 'ophokuren' om te studeren niet goed bleken te werken. In deze uren worden namelijk ondersteuningslessen gepland, maar die zijn slechts voor een deel van de leerlingen van toepassing. Verder kunnen deze uren worden ingevuld met zelfstudie. Een ouder beaamt dat de keuzewerktijdduren worden gebruikt om te studeren, wat handig is ter voorbereiding van toetsen en examens. Het zijn een soort tussenuren die leerlingen nuttig kunnen gebruiken. Hoeveel ze hier uit halen is afhankelijk van de inzet van de leerling zelf. De praktijk heeft geleerd dat verplichting niet motiverend werkt. Daarom zijn de keuzewerktijdduren teruggebracht van vijf naar drie uur per week. Bovendien zijn de studieuren in de zesde klas facultatief gemaakt. Voor de leerlingen in hun examenjaar werkt dit juist extra motiverend.

Een herkenbaar patroon onder de verschillende stakeholders (ook bij andere scholen, zo zegt de schoolleiding), is dat de motivatie van leerlingen in de derde en vierde klas wat lijkt te dalen, maar dat het vanaf de vijfde weer toeneemt. Naast de leeftijd en oriëntatie op een vervolgopleiding zou dit volgens een geïnterviewde ouder ook te maken kunnen hebben met het vakkenpakket: in de derde hebben leerlingen heel veel vakken. Later, wanneer ze hier meer keuzes in mogen maken, lukt het ze ook om beter te focussen. De motivatie en eigen verantwoordelijkheid zouden nog meer gestimuleerd kunnen worden door de school. Maar, de ene leerling kan beter omgaan met veel keuzevrijheid dan de andere. Aan leerlingen in de vijfde en zesde klas kan je dit waarschijnlijk wel overlaten, aldus deze ouder.

De schoolleiding benoemt dat het op middelbareschoolleeftijd beperkt is hoeveel eigenaarschap leerlingen aankunnen. Uit een experimentele fase is echter gebleken dat leerlingen in de vijfde klas goed genoeg kunnen plannen en genoeg discipline hebben om de lesstof bij te kunnen houden, ook wanneer er minder toetsen worden afgenomen zodat er meer ruimte is voor formatieve evaluatie.

Voor docenten brengt het vakoverstijgend werken (in de projectweken) meer diversiteit in hun werk (volgens de schoolleiding). Waar zij wel tegenaan lopen is dat in klas vijf vakgericht werken noodzakelijk is, omdat aan het einde van dit leerjaar docenten willen weten of hun leerlingen op het juiste niveau zitten. Daarvoor is cijfermatig toetsen een belangrijk middel.

5.5.4 Boodschap aan het ministerie; overige opmerkingen

De schoolleiding geeft aan dat er geen beperking wordt gevoeld in de invulling van onderwijstijd, omdat er creatief mee om kan worden gegaan. Maar bij de verantwoording van de onderwijstijd zou meer naar het leerrendement gekeken moeten worden, en minder naar het aantal uren dat leerlingen in de klas zitten. Kijk minder naar de cijfers, meer naar de ontwikkeling. Dit geldt zowel op leerling- als schoolniveau.

5.6 School 6

Kenmerken van de vestiging	
Regio	<i>Noord</i>
Sector	<i>Vmbo</i>
Leerlingaantal (DUO)	<i>500 - 1000</i>

Gesproken met:	
Schoolleiding	☒
Docenten	☒
Roostermakers	☒
Leerlingen	☒
Ouders	☒

5.6.1 Invulling onderwijstijd

De vestiging maakt gebruik van diverse andere invullingen onderwijstijd dan reguliere lessen. Het gaat om extra lessen met ruim en divers aanbod, steunlessen (maatwerk), ondersteuningslessen (maatwerk), vakstages, LOB-stages en maatschappelijke stages. Dit aanbod is van toepassing voor alle jaarlagen. De school werkt met een ‘krappe tabel’ met verplichte lessen; dit is een keuze die is ingegeven door bezuiniging. Vanuit onderwijskundig uitgangspunt is het wenselijk dat leerlingen wat te kiezen hebben en de krappe tabel biedt deze ruimte. De school ervaart daarin dat havo/vwo leerlingen het net als veel van de vmbo-leerlingen leuk vinden om iets praktisch te doen zoals bijvoorbeeld creatieve activiteiten. Alle stages zijn verplichte onderwijstijd. In klas een zijn er twee stagedagen: één door de school georganiseerd en één die de leerling zelf moet regelen, waarbij ze acht klokuren moeten maken. In klas twee is er een maatschappelijke stage. Het uitgangspunt van de school is dat de leerlingen zelf een stageplek zoeken. Dat is een leerzame activiteit, maakt het mogelijk om specifiek bij de eigen interesse aan te sluiten en geeft de leerling ook de gelegenheid om, gezien de grote regio, de reistijd beperkt te houden. Als dit echt niet lukt, kan de school ook stageplekken aandragen voor de leerling. Er is gemeentelijke samenwerking rondom stages; alle scholen zijn hierbij betrokken en hebben samen een organisatie in het leven geroepen die ontmoetingen tussen bedrijven en leerlingen organiseert. Dit neemt de scholen het praktische werk grotendeels uit handen en de schaalgrootte (de hele gemeente) helpt om zaken voor elkaar te krijgen. De vakstage van de derdejaars leerlingen is zo gepland dat lesuitval wordt voorkomen. In het voorjaar zijn er gedurende vier weken lang praktijkexamens voor de vierdejaars leerlingen. Dit vraagt een grote inspanning van de docenten en zou in principe tot veel lesuitval leiden voor de derdejaars leerlingen. Door te zorgen dat die leerlingen dan extern op stage zijn, wordt dit voorkomen. Ook roostertechnisch is dit een eenvoudige oplossing.

In deze flexibele ruimte worden er ondersteuningslessen en talenturen aangeboden. Leerlingen kunnen vrijwillig naar de ondersteuningslessen, waarbij zij uit bestaand aanbod kunnen kiezen voor vakken waar zij meer tijd aan moeten of willen besteden om de stof onder de knie te krijgen. In overleg tussen leerling, school en ouders kan ook besloten worden dat bepaalde ondersteuningslessen verplicht zijn voor een leerling, bijvoorbeeld vanwege achterblijvende resultaten. De talenturen zijn in alle gevallen vrijwillig en bieden de leerlingen juist de mogelijkheid om zich op andere onderwerpen te richten dan die in de reguliere lessen aan bod komen.

5.6.2 Totstandkoming van deze invulling

Een ervaring die de school belangrijk vindt als het gaat om implementatie, is “gewoon *beginnen*”. Niet om ondoordacht of onvoorbereid te starten met veranderingen, maar durven te starten zonder dat elk detail is uitgedacht en alle vragen beantwoord zijn. Men benoemt het risico van een te lange aanloop en teveel overleg, daar waar starten en ervaren juist ook het antwoord kan bieden op een deel van de vragen.

Ook heeft men gaandeweg geleerd om zoveel mogelijk van het aanbod dat wordt verzorgd ook daadwerkelijk op te nemen in het rooster. Er waren onderwijsactiviteiten die buiten het rooster om werden gepland, die wel degelijk kwalificeren als onderwijstijd. Zo waren de talentlessen een aparte groep activiteiten, die buiten het rooster om werden gepland. Vanaf komend schooljaar staan deze in het reguliere jaarrooster opgenomen.

Op een middag per week staan structureel geen lessen vanaf het zevende uur, met name voor vergaderingen. Daarin worden toch vaak ondersteuningslessen of individuele leerlingbegeleiding etc. ingezet. Elk jaar opnieuw is er discussie of deze donderdagmiddag niet toch voor lessen moet worden ingezet. Een idee hiervoor is ook dat deze donderdagmiddag al keuzewerktijd/zelfstudietijd kan worden ingezet, onder begeleiding van een onderwijsassistent, om hier meer structuur in aan te brengen en in het rooster vast te leggen.

5.6.3 Successen, knelpunten en lessen

In de krappe tabel komen de leerlingen niet aan de volledige onderwijstijd, dus ze moeten het aanvullen met flexuren. Alles wat naast de verplichte lessen wordt gedaan wordt geregistreerd, dat is belangrijk voor de verantwoording; de school stelt vast dat de leerlingen ruim aan de onderwijstijd komen. Vmbo leerlingen die stage lopen komen makkelijk heel ruim aan de onderwijstijd.

Vanuit veel afdelingen wordt er aan lesopvang gedaan, geeft de school aan; bij ziekte van collega's waardoor leerlingen tussenuren krijgen. In de onderbouw zijn er vaste onderwijsassistenten waardoor leerlingen op een leerplein zelf kunnen werken of waardoor bijvoorbeeld een toets toch door kan gaan. Bovendien zijn er leerlingen die vrijwillig naar deze leerpleinen toegaan. In het interview met ouders horen we echter heel kritische geluiden over lesuitval in het afgelopen jaar. Zij ervaren dat lessen niet doorgaan en niet vervangen (kunnen) worden, waardoor de leerlingen meer dan verwacht en gewenst geen onderwijs krijgen. Ook van leerlingen horen we dit terug. De leerlingen die we spreken vinden het echter ook “*een leuke school*”. Ze vinden het moeilijker om met de interviewers te reflecteren op het aanbod op hun school. Ouders vinden daarnaast dat voor hen veel te laat duidelijk was dat kinderen zelf een stageplek moeten zoeken, wat stress oplevert.

Docenten zouden graag meer ruimte hebben om de leerlingen tijdens de vakstage te bezoeken. De leerlingen lopen stage in een grote regio en bij heel verschillende bedrijven. Dat levert veel reistijd op in een periode waarin de docenten de praktijkexamens afnemen bij de vierdejaars leerlingen. In de praktijk komt het bezoeken van de stageplekken daarom weinig voor. Het zou, zo wordt gezegd, goed zijn voor leerlingen als er nog meer ruimte voor stage was. Facultatieve stages zijn nu niet mogelijk in het rooster en ook in leerjaar vier, wanneer leerlingen weer verder zijn in hun ontwikkeling en beroepsoriëntatie, is er geen ruimte voor stage. Voor het maken van een goede beroepskeuze zou dit van toegevoegde waarde kunnen zijn. Tot slot wordt nog genoemd dat het maken van excursies met de leerlingen lastig is, terwijl de school dit wel meer zou willen doen. Het OV in de regio is beperkt, afstanden vaak te groot om te fietsen en bedrijven zijn er, aldus een geïnterviewde “*niet heel happig op om leerlingen van deze leeftijd te ontvangen*”.

5.6.4 Boodschap aan het ministerie; overige opmerkingen

De school heeft geen specifieke boodschap of aandachtspunten te voegen.

